

IHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

ARAP DİL EKOLLERİ VE ÖNDE GELEN TEMSİLCİLERİ

GRAMMAR ECOLES AND LEADING REPRESENTATIVES

Mahfuz GEYLANİ

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati,

Orcid Id: : 0000-0001-6148-4342, e-mail: mahfuzgeylani@comu.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Arařtırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Received: 25 Ocak 2019/ 25 January 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Kasım 2019 / 12 November 2019

Yayın Tarihi / Published: 22 Ocak 2020 / 22 January 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak - Bahar/ January – Bahar 2020

Cilt / Volume:6 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 204-235

Öz

Arap dili ile ilgili ilk çalışmalar Ebu'l-Esved ed-Düeli ile birlikte Basra'da başlamıştır. Daha sonraki zamanlarda ise bu amaca yönelik olarak Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleri oluşmuştur. Ancak nahiv ilmi daha çok Basra ve Kûfe dil ekolleri denilen iki ana ekol tarafından temsil edilmiş, böylece nahiv kâideleri Basra ve Kûfe dil ekollerinin önde gelen dil bilginleri sayesinde olgunlaşmıştır. Bağdat dil ekolü mensupları daha çok Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşleri arasında tercihte bulunmuş, Mısır ve Endülüs dil ekolü mensupları ise önceden telif edilen eserlere şerh ve hâşiye yazarak nahiv ilminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Bu makalede Arap grameri ekolleri ve önde gelen temsilcileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lahn, Dil, Ekol, Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır, Endülüs.

Abstract

The first studies on the Arabic language started in Basra with Ebu'l-Esved ed-Dueli. Later, for this purpose, Kufa, Baghdad, Egypt and Andalusian language ecoles were formed. However, Nahiv studies are mostly represented by two main ecoles called Basra and Kufa language ecoles. Thus, the nahiv tinctures were matured by the leading language scholars of the Basra and Kûfe language ecoles. The members of the Baghdad language ecoles preferred the views of the Basra and Kufa language ecoles. The members of the Egyptian and Andalusian language ecoles contributed to the development of nahiv by writing commentary and inscription to the works previously written.

In this article, the Arabic grammar ecoles and their prominent representatives have been explained.

Keywords: Lahn, language, ecole, Basra, Kufa, Baghdad, Egypt, Andalusia.

Giriş

İslâmî fetih hareketleri neticesinde Arap olmayan unsurların İslâm dinini kabul edip¹ Araplarla evde, çarşıda, pazarda ve camide bir arada bulunmaları sonucu² Arap dili bozulma ve sadeliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış,³ “lahn”ın Arap diline girmesine ve Arap dilinin bozulmasına neden olmuştur.⁴ Bu durum Kur’an’dan bazı âyetlerin yanlış okunmasına kadar varmıştır.⁵

Arap kelâmında ilk bozulma i‘râbta görülmüştür.⁶ Basra’da duyulan ilk lahnın “عذرٌ وَاَنْتَ تَلُوْمَ لَعْلٍ هَا” ifadesi olduğu rivayet edilmiştir.⁷ İfadenin doğrusu “عذراً وَاَنْتَ تَلُوْمَ لَعْلٍ هَا” şeklinde olmalıydı. Buradaki lahn لَعْلٍ’in isminde yapılmıştır.

Dil üzerinde gittikçe yaygınlaşan lahn olgusu nahiv kaidelerinin ortaya konulmasına ve tasnif edilmesine kapı aralayan ilk saik olmuştur.⁸ Nitekim Zübeydî (ö. 379/989) bu hususta şunları söyler:

“Câhiliye Arapları, fasîh Arapça konuşuyorlardı. Yeni yerlerin fethedilmesiyle birlikte insanlar İslâm dinine girdiler. Böylece Araplar şehirlerde farklı dillere sahip insanlarla bir arada yaşamak zorunda kaldılar. Bu durum Arap dilinde bozulmalara yol açtı.”⁹

Arap dilinde lahnın hızla yayılması karşısında fasîh dilin korunması amacıyla alimler tarafından çeşitli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Şehirdeki dil bozulmalarının önüne geçmek için alimler, çöllerde kalıp kelime toplamış¹⁰ ayrıca halk dilinde hatalı kullanılan kelime, terkip ve deyimler derlenip eserler meydana getirilmiştir. Bu tür eserlere *Labnü’l-‘amme*, *Galatü’l-‘avâm*, *Mâ talbanü fîbi’l-‘amme*, *Islâbü’l-mantık* vb. isimler verilmiştir.¹¹

Nahiv ilminin te’sisi lahnın ortadan kaldırılması ve Kur’an’ın doğru bir şekilde okunması için yapılan çalışmaların en büyüğü ve en etkilisi olmuştur. Bu ilim sayesinde dil

¹ Saîd el-Afġânî, *Min târihi’n-nabv*, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1398/1978), 8; Şahabettin Ergüven, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 6/11 (2007): 155-183.

² Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Mufasssal fî târihi’n-nabvi’l-‘Arabî*, (Beyrüt: Muessesetu’r-Risâle, 1399/1979), 1: 27; Ahmet Karadavut, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997): 325-350.

³ el-Afġânî, *Min târihi’n-nabv*, 8; Ergüven, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, 155.

⁴ el-Hulvânî, *el-Mufasssal fî târihi’n-nabvi’l-‘Arabî*, 1: 27; Karadavut, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, 331.

⁵ el-Afġânî, *Min târihi’n-nabv*, 8; Ahmed Emîn, *Dübhâ’l-İslâm*, (Beyrüt, t.s.), 2: 252.

⁶ Ebu’t-Tayyîb el-Lüġavî, Abdolvâhid b. Alî el-Halebî, *Merâtibü’n-nabviyyîn*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Kâhire, t.s.), 5; el-Afġânî, *Min târihi’n-nabv*, 5.

⁷ İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh el-Mısırî, *Muġni’l-lebîb*, thk. el-Fâhurî (Beyrüt, 1411/1991), 1: 471.

⁸ el-Afġânî, *Min târihi’n-nabv*, 8; Ahmed Emîn, *Dübhâ’l-İslâm*, 2: 252.

⁹ Ebû Bekr ez-Zübeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtü’n-nabviyyîn ve’l-lüġâviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhim (Kâhire, 1373/1954), 1, 2.

¹⁰ Karadavut, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, 332.

¹¹ Ergüven, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, 157.

bozulmaktan, Kur'an da okuyuş hatalarından ve manasının tahrîf edilmesinden korunmuştur.¹²

Gramer Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri

Arap grameri üzerine yapılan çalışmalar Irak'ın fethinden sonra kurulmuş olan Basra ve Kûfe'de aynı anda devam ettirilmiştir.¹³ Irak denilince akla Basra ve Kûfe gelir.¹⁴ Lügavî (ö. 351/962) bu iki şehir için “العراقین İki Irak şehri” tabirini kullanır ve bu iki kentin ilmî üstünlüğünden şu şekilde bahseder:

“Arapların nazarında bu iki kent (Basra ve Kûfe) dışında herhangi bir yer ilmî bir konuma sahip değildir. Medîne'de gramer alanında şöret bulmuş bir âlimin olduğu bilgisine sahip değilim. Mekke'de ise İbn Kostantîn isminde bir şahsın nahiv ilminde çok az bir malumat ortaya koyduktan sonra Basra'ya gidip nahiv ilminde yapılan çalışmalara vakıf olunca Mekke'de yazdığı bilgilerden vazgeçtiği rivayet edilir. Bağdat ise bir ilim kenti olmaktan ziyade daha çok halifeliğin hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur.”¹⁵

Bu iki şehir birçok âlimin uğrak yeri olmasının yanında Bâbil ve Hîre başta olmak üzere birçok farklı kültürlerin de buluşma noktası olmuştur.¹⁶

Basra ve Kûfe dil ekolü mensupları hicrî II. asırdan itibaren gramer konusunda çalışmalar yapmış ve tarihin erken sayılabilecek bir devresinde büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu iki ekol mensupları rekabet havası içerisinde dilin inceliklerini araştırmış, böylece Arap nahiv tarihinde Basra ve Kûfe dil ekolünün oluşumunu sağlamışlardır. Basra ve Kûfe dil ekolü mensupları daha sonra kurulan Bağdat dil ekolünün de temelini birlikte atmışlardır.¹⁷ Ancak Bağdat dil ekolü mensupları Basra ve Kûfe ekollerinden farklı olarak araştırmalarında yeni bir üslup ve metot ortaya koymuş ve iki ekolün görüşleri arasında uzlaştırıcı bir metot geliştirmişlerdir.¹⁸ Diğer taraftan önce Mısır'da sonra da Endülüs'te gelişen nahiv çalışmalarının ilk mümessilleri bu ilk iki nahiv ekolünün bilhassa Basra dil ekolünün temsilcilerinden ders almışlardır.¹⁹ Şimde Arap gramer ekolleri ve önde gelen temsilcileri açıklanmaya çalışılacaktır.

A. Basra Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

Basra Araplar'ın Hureybe adını verdikleri harabeler üzerinde 14/635, 16/637 veya 17/638 yıllarında kurulmuştur. Hz. Ömer'in emriyle Utbe b. Gazvan, Basra'nın temellerini

¹² Selami Bakırcı; Kenan Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001), 29.

¹³ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, İmaj Yayınları, 1993, 73.

¹⁴ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târibü eşberi'n-nübât*, (Dârü'l-Menâr, 1412/1991), 74.

¹⁵ Abdolvâhid b. Ali el-Halebi Ebu't-Tayyib el-Lügavî, *Merâtibü'n-nabviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kâhire, t.s.), 98-101.

¹⁶ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târibü eşberi'n-nübât*, 74.

¹⁷ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, (İstanbul Üniversitesi Yayınları: 4673, İstanbul, 2007), 2: 242, 243.

¹⁸ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 74; Bakırcı; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 75.

¹⁹ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 243.

atmıştır.²⁰ Basra, birinci derecede askeri mülhazalarla kurulmuştur. Daha sonraları siyâsî, iktisadî ve ictimâî bakımdan önemli merkezlerden biri haline gelmiştir.²¹ Basra, Emevîler ve Abbasîler döneminde de önemli ilim ve fikir merkezlerinden biri olmuştur. Emevîler döneminde Basra mescidinde dinî ilimler ve Arap dili ile ilgili dersler okutulmuştur.²²

Basra coğrafi bakımdan İran'a yakın olup erken dönemde edebî faaliyetlere ev sahipliği yapıp farklı kültürlerin buluşma noktası olması hasebiyle önemli bir konuma sahip olmuş ve nahiv ilminin neşvü nema bulduğu ilk yer olmuştur.²³ Ebü'l-Esved ed-Düelî ve öğrencilerinin Basralı oluşu gramer faaliyetlerinin doğduğu yer olarak Basra kentini ön plana çıkarmış ve bu faaliyet ileriki dönemlerde daha da sistematik hale getirilerek "Basra ekolü" adını almıştır. Ebü'l-Esved ed-Düelî ve öğrencileri Basra ekolü olarak bilinen gramer çalışmalarının nüvesini oluşturmaktadırlar. Onların başlattıkları gramer araştırmaları sonraki dönemlerde diğer dilbilimsel çalışmalara da örnek teşkil etmiş ve ilham kaynağı olmuştur.²⁴

Hicrî I. asırda Basra'da nahiv ilminin esasları ortaya konulmuştur.²⁵ Basra'da başlayan ilk nahiv çalışmaları daha sonra diğer İslâm bölgelerinde de devam ettirilmiştir.²⁶ Basra dil ekolü mensupları Kûfe dil ekolü mensuplarından önce gramer çalışmalarıyla iştilig etmiş ve bu alanda eserler vermişlerdir.²⁷ Kûfe dil ekolü mensupları ise gramer konusunda Basra dil ekolü mensuplarından istifade etmişlerdir.²⁸

İlk gramer çalışmalarının Basra'da başlaması tesadüfi olmayıp bunun bir takım sosyo-kültürel sebepleri vardır. Tantavî bunları şu şekilde açıklar:²⁹

"a. Fasih bir dile sahip Arap kabilelerinin Basra'yı kendilerine vatan edinmeleri. Basra'daki kabilelerin çoğu dillerinin sâfiyetinin bozulmadığı Kays ve Temîm kabilelerinden oluşmuştur.

b. Basra çarşısının birçok farklı kültürlerin buluştuğu, ilmî ve edebî tartışmaların yoğun yaşandığı bir yer olması ve bu yönüyle Cahiliyye dönemindeki Ukâz panayırını andırması. Edebiyat, nahiv ve lügat bilginleri Basra çarşısında toplanıp burada dinlediklerini kayıt altına almışlardır."

Kûfe'nin aksine Basra'nın çöle yakın olup fasih bir dile sahip olan bedevîlere kolay ulaşma imkânının bulunması sebebiyle Basralılar semâ'a (işitme, duyma) önem vermişlerdir.³⁰

²⁰ Abdulhâlik Bakır, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 108, 109.

²¹ Hümejd Sirâc Câbir, *Basra fî lisâni'l-'Arab li İbn Manzûr*, (Dimeşk, 2012), 23.

²² Emîn, *Dühâ'l-İslâm*, 2: 52.

²³ Mu'âz es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cühûdühü'n-nabviyye*, (Ürdün, 1408/1988), 59.

²⁴ Salih Zafer Kızıklı, "Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006): 265-280.

²⁵ Abduhu'r-Râcihî, *Dürûs fi'l-mezâhibi'n-nabviyye*, (Beyrût, 1980), 11.

²⁶ Emîn, *Dühâ'l-İslâm*, 2: 283; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cühûdühü'n-nabviyye*, 72.

²⁷ Corcî Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabiyye*, (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1983), 1: 419.

²⁸ Emîn, *Dühâ'l-İslâm*, 2: 283; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cühûdühü'n-nabviyye*, 72.

²⁹ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târibü eşberi'n-nübât*, 75, 76.

³⁰ el-Afgânî, *Min târibi'n-nabv*, 65; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, (Konya: Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı No:1, 1969), 88.

Kûfelilerin ise fasîh ve belîğ konuşan çöl Araplarıyla buluşmaları çok zor olduğundan bu kolaylık kendileri için yok denecek kadar az olmuştur.³¹

Basra dil ekolü mensupları gramer konusunda bütün kabilelerden nakillerde bulunmamış, son derece seçici davranmışlardır. Eserlerinde dillerinin sâfiyeti bozulmamış ve dillerine herhangi bir şâibe karışmamış olan Kays, Temîm³² ve Esed kabilelerinden rivayetlerde bulunmuşlardır.³³ Basra dil ekolü semâ'ı tercih etmiş, çok nadir olarak kıyâsa başvurmuştur.³⁴ Basra dil ekolü mensupları kıyâsa başvurdukları durumlarda dahi Kûfe dil ekolünün hilafına şâz örnekler üzerine kıyâs edilmesini caiz görmemişlerdir.³⁵

Zübeydî (ö. 379/989) Basra ekolünün ilk dönem dil bilginlerini şu şekilde sıralar:

Birinci tabakada Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 67/686)³⁶, Abdurrahmân b. Hürmüz (ö. 117/735)³⁷; İkinci tabakada Nasr b. 'Âsım el-Leysî (ö. 89/707)³⁸, Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746)³⁹, 'Anbesetü'l-Fîl (ö. 100/718)⁴⁰, Meymûn el-Akren⁴¹; Üçüncü tabakada İbn Ebî

³¹ Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 160; Küçükkalay, *Kur'an Dilî Arapça*, 88.

³² Temîm lehçesi hakkındaki geniş bilgi için Bkz. Yonis İnanç, "Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstîşhâd Değeri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyât Fak. Dergisi* 31/17 (2015): 2-25.

³³ el-Afgânî, *Min târihi'n-nabvî*, 64; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 159.

³⁴ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvî ve târihü eşberi'n-nühât*, 101.

³⁵ Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâb fi 'ilmi'l-üsûl*, thk. Ahmet Suphî Furat (İstanbul, 1395/1975), 114; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvî ve târihü eşberi'n-nühât*, 101; Cemîl el-'Alûş, *İbnü'l-Enbârî ve cübûdühü fi'n-nabvî*, (Tûnus, 1981), 237.

³⁶ Muhammed b. el-Hasan Ebü Bekr ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kâhire, 1373/1954), 13-20. Asıl adı Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel'dir. Aslen Basralı olup Kinâne kabilesine mensuptur. Tabiinin önde gelenlerindedir. Arap dili ile ilgili ilk çalışmayı başlatan ve mushafı ilk noktalayan kişidir. Nâsr b. 'Âsım el-Leysî, 'Anbesetü'l-Fîl, Meymûn el-Akren, Abdurrahmân b. Hürmüz ve Yahyâ b. Ya'mer kendisinden ders almıştır. Hicrî 99 senesinde yakalanmış olduğu veba hastalığından dolayı 85 yaşında iken vefat etmiştir. Basra'da Hicrî 35-40 yılları arasında kâdılık yapmıştır. Yakınlarından duyduğu dil hataları üzerine harekete geçmiş ve Kur'an-ı Kerim'i baştan sona harekelemiştir. Oluşturduğu nahiv kaidelerini öğrencisi Yahyâ b. Ya'mer'e yazdırmıştır. Yahyâ b. Ya'mer, hocasının nahve dair kaleme aldığı temel bilgileri bir risalede toplamıştır. Kur'an'ı noktalama işinde kendisine en çok Nasr b. 'Âsım yardımcı olmuştur. Bkz. Ebü Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhâti'l-elîbbâ' fi tabakâtü'l-üdebâ'*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (Kâhire, t.s.), 11; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 13-19; Ebü Sa'îd el-Hasan b. Abdillâh es-Sîrâfî, *Abbâri'n nabviyyîn el-Basriyyîn*, thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ (Kâhire, 1405/1985), 34-40; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, II, 200, 201; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvî ve târihü eşberi'n-nühât*, 41; Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhü's-se'ade ve misbâhü's-siyâde fi mevzu'âti'l-ülûm*, (Beyrüt: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 143.

³⁷ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 13-20.

³⁸ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 21. Yahyâ b. Ya'mer'den ders almıştır. Zuhri kendisinin Arap dilinde çok mahir olduğunu söylemiştir. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 21.

³⁹ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 22. 'Advân b. Kays b. 'Aylân b. Muder kabilesine mensuptur. Aynı zamanda fıkıh âlimidir. İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan bazı nakillerde bulunmuş, Katâde ve İshâk b. Suveyd el-'Adevî de kendisinden nakillerde bulunmuştur. Nahiv ilmini Ebu'l-Esved ed-Düelî'den almıştır. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 22-24; Muhammed b. Ishâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, thk. Mustafâ eş-Şuveymî (Tûnus, 1405/1985), 195.

⁴⁰ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 24. Asıl adı 'Anbese b. Ma'den olup el-Fîl olarak bilinir. Meysân kabilesine mensup olup Basra'da ikamet etmiştir. Nahiv ilmini Ebü'l-Esved ed-Düelî'den almıştır. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 24; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 195.

⁴¹ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 24. Nahiv ilmini Ebü'l-Esved ed-Düelî ve 'Anbese b. Ma'den el-Fîl'den almıştır. Bkz. Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 24.

Akreb⁴², Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/735)⁴³; Dördüncü tabakada Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ (ö. 154/770)⁴⁴, Ebû Sufyân b. el-‘Alâ (ö. 165/784)⁴⁵, Ahfeş el-Kebîr (ö. 177/793)⁴⁶, ‘İsâ b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766)⁴⁷, Mesleme b. Abdillâh⁴⁸ ve Bekr b. Habîb es-Sehmî⁴⁹; Beşinci tabakada ise Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),⁵⁰ Yûnus b. Habîb (ö. 182/798),⁵¹ Hammâd

⁴² ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 25.

⁴³ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 25. Akren'den ders almıştır. Nahvi ilk olarak bölümlere ayıran, kıyâsı uzatan ve illetleri şerh eden kişi olduğu söylenir. Bilâl b. Burde, kendisini ve Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ'yı münazarada bulunmak için bir araya getirir. Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ, bu münazarada Abdullâh b. Ebî İshâk'ın kendisini yendiğini söyler. Ferezdak'a itirazlarda bulununca Ferezdak, kendisini şu şiiirle hicveder:

فلو كان عبدالله مولى هجوته ... ولكن عبدالله مولى مواليا

“Abdullâh şayet köle olsaydı onu hicvederdim/Fakat Abdullâh kölelerin de kölesidir.” Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 25-27; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 195; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, (Kâhire: Dârü'l-Ma‘ârif, 2797/1976), 22-25.

⁴⁴ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 28. İsmi Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ' olup Basralıdır. İbn Ebî İshâk'tan ders almıştır. Kurrâ-i Seb'a denilen yedi büyük kırâat âliminden biridir. Daha çok dil ve Kur'an filolojisine dair çalışmalarda bulunmuştur. Sibeveyh, *و كان ابو عمر يقرق* gibi ifadelerle eserinde 57 yerde kendisinden nakillerde bulunmuştur. Kıyâsa çok önem vermiştir. Şâm yolunda vefat etmiştir. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 28-34; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 27; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 243, 244.

⁴⁵ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 35. İsmi Ebû Sufyân b. el-‘Alâ'dır. Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ'nın kardeşidir. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 35.

⁴⁶ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 35. Asıl adı Ebu'l-Hattâb Abdulhamîd b. Abdilmecîd'tir. Yûnus kendisinden ders almıştır. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 35.

⁴⁷ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 35. Hâlid b. Velîd'in kölesinin oğlu olup aslen Basralıdır. Basra'nın nahiv, lûgat ve kırâat âlimlerindedir. İbn Ebî İshâk'tan ders almış, kendisinden de Halîl b. Ahmed ders almıştır. Sözlerinde çokça garîb kelimeler kullandığı söylenmiştir. Nahiv ilminde *el-İkmâl (el-Mukemmil)* ve *el-Câmi' (el-Kâmil)* isminde iki eser kaleme almıştır. İlkinde nahiv meselelerini etraflıca ele alır, ikincisinde de eksikliklerini giderir. İbn Nedîm, bu iki eserin de kaybolduğunu söyler. Halîl b. Ahmed, bu iki eserin diğer kitapları gölgede bıraktığını şu şiiirle ifade eder:

بطل النحو جميعاً كله ... غير ما أحدث عيسى بن عمر

ذلك إكمال وهذا جامع ... فهما للناس شمس و قمر

“‘İsâ b. Ömer'in ortaya koyduğu dışında nahvin tamamı gitti/Şu İkmâl, şu da Câmi'dir/Bu iki eser insanlar için güneş ve aydır.” *el-Câmi'* adlı eserinin Sibeveyh'in *el-Kitâb*'inin temelini teşkil ettiği söylenir. Talebeleri arasında Halîl b. Ahmed, Sibeveyh, Ebû ‘Ubeyde ve Kutrub gibi meşhur nahiv âlimleri bulunur. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 35-41, 15; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 196; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 25, 26; Carl Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, (Çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, el-Hey'etu'l-Mısriyye, 1993), 450, 451; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 243, 244.

⁴⁸ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 41. Asıl adı Mesleme b. Abdillâh b. Sâ'd b. Mehârib el-Fihri'dir. İbn Ebî İshâk kendisinin dayısı olur. Hammâd b. ez-Zeberkân ve Yûnus kendisi hakkında övücü sözler söylemişlerdir. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 41.

⁴⁹ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 42. Muhaddis Abdullâh b. Bekr'in babası olup İbn Ebî İshâk'tan ders almıştır. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 42.

⁵⁰ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 43.

⁵¹ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 48. Asıl adı Ebû Abdîrrahmân ed-Debbî'dir. Ebû ‘Amr'den ders almıştır. Daha çok nahiv ilminde meşhurdur. Kendisi nahiv ilmini ilk olarak Hammâd b. Seleme'den aldığı söyler. Çöldeki kabileleri gezmiş Arap dili ile ilgili bilinen nadir kelimeleri bu seyahatlerde elde etmiştir. Katlandığı bu zahmetler ona *Kitâbu'l-luğât* adında bir eser telif etme imkânını vermiştir. Câhız, *Kitâbu'l-bayân*'ın da Ebû Hayyân da *Besâir* adlı eserinde bu eserden nakillerde bulunmuştur. Yûnus b. Habîb ayrıca tefsîr ilmi ile de uğraşmış ve filolojik tefsirlerin ilklerinden sayılan *Me'âni'l-Kur'an* adında bir eser de yazmıştır. Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzi'l-Kur'an* adlı eserinde bu eserden bazı nakillerde bulunmuştur. Sibeveyh, Kisâi ve Ferrâ kendisinden ders almıştır. 88 yıl yaşamış ve hiç evlenmemiştir. Sibeveyh, eserinde 230'dan fazla yerde kendisinden nakillerde bulunmuştur. Bunların büyük bir kısmı *زعم يونس*, *حدثنا يونس* şeklinde geçer.

b. Seleme (ö. 167/784),⁵² Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî (ö. 205/820)⁵³ ve Ebû 'Âsım en-Nebîl (ö. 212/828)⁵⁴ yer alır.

Burada ekolün önde gelen ve kurucu niteliği taşıyan temsilcilerinden bir kaçına değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

1. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)

Asıl adı Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Basrî'dir. el-Ferâhidî şeklinde nisbesi yapılmıştır.⁵⁵ 100/718 yılında⁵⁶ Basra'da doğmuştur.⁵⁷

İsâ b. Ömer⁵⁸ ve Ebû 'Amr b. el-A'lâ'nın⁵⁹ yanısıra fakihler, muhaddisler ve dil âlimlerinin ders halkasında bulunmuştur.⁶⁰ Kuvvetli bir hafızaya sahip olan Halîl b. Ahmed⁶¹ Hicâz, Necd ve Tihâme çöllerinde ilim elde ettiğini söylemiştir. Fasîh bir dile sahip olan Arapların sözlerini nakletmiştir.⁶²

Basra'nın önde gelen nahiv âlimlerinden biri olmuştur.⁶³ Sîbeveyh'in eserinde “سَأَلْتُهُ كَعْدِيسِ سَوْدِئِ”⁶⁴ veya “قَالَ سَوْدِئِ” şeklinde yer verdiği ifadelerde Halîl b. Ahmed'i kasdettiği rivayet edilmiştir.⁶⁵ Kendisinden önce İbn Ebî İshâk ve İsâ b. Amr nahiv ilminde

Sîbeveyh vefat ettikten sonra kendisine Sîbeveyh'in Halîl b. Ahmed'in ilminden 1000 sayfalık bir eser yazdığı söylenince Yûnus b. Habîb, “Sîbeveyh bütün bunları ne zaman Halîl b. Ahmed'ten işitti” der ve kitabı ister. Kitabı inceledikten sonra şöyle der: “Bu adam benden ve Halîl b. Ahmed'ten doğru nakillerde bulunmuştur.” Başlıca eserleri şunlardır: *Kitâbu me'âni'l-Kur'an*, *Kitâbu'l-lügât*, *Kitâbu'n-nevâdiru'l-kebîr*, *Kitâbu'l-emsâl*. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 48, 50; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 49; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 197-199; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 28, 29; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî*, 452; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 248, 249.

⁵² ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 47. Kendisi Basra'da bulunan dil alimlerinden ders almıştır. Kendisinden de Yûnus b. Habîb ders almıştır. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 47, 48.

⁵³ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 51. Asıl adı Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh b. Ebî İshâk'tır. *el-Câmi'* isminde bir eser kaleme almıştır. Bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 51.

⁵⁴ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 51.

⁵⁵ Şemsüddîn Muhammed Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut, Ali Ebû Zeyd (1401/1981), 9: 429, 431; Şemsüddîn Muhammed Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 161-170)*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî (Beyrût, 1411/1990), 169, 174; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 161-170)*, 169, 174; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, (Kâhire: 1374/1955), 1-2: 363; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî*, 453; Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Yûsuf el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kâhire: Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye, 1374/1955), 1: 376.

⁵⁶ ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b.161-170)*, 169, 174; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, I, 381.

⁵⁷ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 363.

⁵⁸ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 30.

⁵⁹ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 48; Mufaddal b. Muhammed b. Mis'âr et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nahviyyîn*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (1412/1992), 123; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 46; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî*, 453.

⁶⁰ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 30.

⁶¹ el-Lügavî, *Merâtübü'n-nahviyyîn*, 27, 28.

⁶² el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 1: 258; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 46.

⁶³ el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 1: 342, 377; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 429, 431.

⁶⁴ es-Sîrâfî, *Abbâri'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, 56; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 46; et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nahviyyîn*, 109; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 34.

⁶⁵ es-Sîrâfî, *Abbâri'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, 56; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 46; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 34; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî*, (Çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, el-Hey'etü'l-Misriyye, 1993), 453.

önemli adımlar atmıştır. Ancak nahiv ve sarf ilminin kâideleri kendisi tarafından oluşturulmuştur. Hiç kimse Sîbeveyh'in nahiv ve sarf ilminin kaidelerinin tamamlayıcısı olduğunu inkâr etmez. Ancak gerçek anlamda bu iki ilmin temelleri Halîl b. Ahmed tarafından atılmıştır. Bu durum Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh arasında neredeyse hiç bitmeyen önemli nahiv ıstılahları tartışmalarında görülür. Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini okuyanlar nahiv ve sarf ilminin kaidelerinin önemli bir kısmının ve âmil nazariyesi fikrinin Halîl b. Ahmed tarafından oluşturulduğunu görür. Nahiv kaidelerini semâ, ta'lîl ve kıyâsa dayandırmıştır.⁶⁶

Farklı şiir vezinlerini oluşturarak⁶⁷ 'arûz ilminin de temellerini atmıştır.⁶⁸ 'Arûz ilminin bütün vezinlerini ve kısımlarını açıklamış kendisinden sonra bu ilme ilave edilecek bir şey bırakmamıştır.⁶⁹ Lügat ilminde *el-'Ayn* isimli bir eser kaleme almış⁷⁰ ancak eseri tamamlayamadan vefat etmiştir.⁷¹ Eserin geri kalan kısmının Leys b. Muzaffer b. Nasr b. Seyyâr tarafından tamamlanmıştır.⁷² Bu eserinde bütün sıygaları kapsayan bir çalışma yapmıştır. Eserine 'Ayn harfî ile başlamış ve eserini bu harfin ismiyle (*Kitâbu'l-'Ayn*) isimlendirmiştir.⁷³ Endülüs âlimlerinden Zübeydî (ö. 379/989) *Kitâbu'l-'Ayn*'i ihtisâr etmiştir.⁷⁴

Basra'da barakalarda hayatını sürdürmüş,⁷⁵ hükümdarların kendisine verdiği hediyeleri kabul etmeyip⁷⁶ babasından kalan bir bahçe ile geçimini sağlamıştır.⁷⁷ 175/791 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁷⁸

⁶⁶ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 34, 38, 46.

⁶⁷ el-Lüğavî, *Merâtübü'n-nahviyyîn*, 31; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 363; et-Tenûhî, *Târibü'l-'ülemâi'n-nahviyyîn*, 124; İbnü'l-Enbârî, *Nüẓhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*, 46.

⁶⁸ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 429, 431; ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 161-170)*, 169, 174; es-Sîrâfî, *Abbârü'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, 54; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 363; et-Tenûhî, *Târibü'l-'ülemâi'n-nahviyyîn*, 124; İbnü'l-Enbârî, *Nüẓhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*, 46; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 199; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübat*, 1: 342; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübat*, 1: 377; Brockelmann, *Târibü'l-edebi'l-'Arabî*, 453.

⁶⁹ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 31.

⁷⁰ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 429, 431; es-Sîrâfî, *Abbârü'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, 54; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübat*, 1: 343; Brockelmann, *Târibü'l-edebi'l-'Arabî*, 454.

⁷¹ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 429-431; es-Sîrâfî, *Abbârü'n-nahviyyîn el-Basriyyîn*, 54.

⁷² İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 201; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübat*, 3: 42; Brockelmann, *Târibü'l-edebi'l-'Arabî*, 454.

⁷³ İbn Haldûn, *Mükaddime*, (Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 1323; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 2: 31-32; Emîn, *Dübhâ'l-İslâm*, 2: 266, 267.

⁷⁴ İbn Haldûn, 2: 1324; Brockelmann, *Târibü'l-edebi'l-'Arabî*, 455.

⁷⁵ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 31.

⁷⁶ el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübat*, 1: 344.

⁷⁷ el-Lüğavî, *Merâtübü'n-nahviyyîn*, 29.

⁷⁸ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 161-170)*, 169, 174; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 363; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 200; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübat*, 1: 381.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-‘Ayn*,⁷⁹ *Me‘âni’l-hürûf*, *Tefsîrû hürûfî’l-lügâ*,⁸⁰ *Kitâbu’l-‘arûz*,⁸¹ *en-Nüket ve’ş-şekel*,⁸² *Kitâbu’ş-şevâhid*, *el-Cümel*, *Kitâb fi’l-‘avâmil*.⁸³

2. Sîbeveyh (ö. 180/ 796)

Asıl adı Ebû Bişr ‘Amr b. Osmân Kanber el-Fârisî el-Basrî’dir.⁸⁴ İran asıllı olup⁸⁵ Şîrâz’ın Beyzâ kasabasında doğmuştur.⁸⁶ Künyesi Ebû Bişr⁸⁷ lakabı ise Sîbeveyh’tir. İki yavaşının elmaya benzemesinden dolayı kendisine bu lakabın⁸⁸ verildiği rivayet edilmiştir.⁸⁹ Basra’da yetişmiştir.⁹⁰ Nahiv ilmini ‘İsâ b. ‘Amr, Yûnus b. Habîb, Halîl b. Ahmed ve Ebû’l-Hattâb el-Ahfeş’den,⁹¹ sarf ilmini ise Halîl b. Ahmed’den tahsil etmiştir.⁹² Hammâd b. Seleme’nin kitaplarını yazmıştır.⁹³ Otuz iki yıl yaşamıştır. Kırk yıl yaşadığı da rivayetlerde yer almıştır.⁹⁴ Kaynaklarda vefatı hakkında farklı tarihler verilmekle birlikte tercih edilen görüşe göre 180/796 yılında vefat etmiştir.⁹⁵ Şîrâz’da defnedilmiştir.⁹⁶

⁷⁹ et-Tenûhî, *Târihü’l-‘ülemâi’n-nabviyyîn*, 131; ez-Ziriklî, *el-‘A’lâm kâmusü terâcimi li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘Arabî ve’l-müsta’rebîn ve’l-müsteşrikîn*, 1-2: 363; İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 200; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 1: 378.

⁸⁰ ez-Ziriklî, *el-‘A’lâm kâmusü terâcimi li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘Arabî ve’l-müsta’rebîn ve’l-müsteşrikîn*, 1-2: 363; et-Tenûhî, *Târihü’l-‘ülemâi’n-nabviyyîn*, 131.

⁸¹ ez-Ziriklî, *el-‘A’lâm kâmusü terâcimi li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘Arabî ve’l-müsta’rebîn ve’l-müsteşrikîn*, 1-2: 363; et-Tenûhî, *Târihü’l-‘ülemâi’n-nabviyyîn*, 131; ez-Ziriklî, *el-‘A’lâm kâmusü terâcimi li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘Arabî ve’l-müsta’rebîn ve’l-müsteşrikîn*, 1-2: 363; et-Tenûhî, *Târihü’l-‘ülemâi’n-nabviyyîn*, 131; İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 200; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 1: 381.

⁸² ez-Ziriklî, *el-‘A’lâm kâmusü terâcimi li eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-‘Arabî ve’l-müsta’rebîn ve’l-müsteşrikîn*, 1-2: 363; İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 200; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 1: 381.

⁸³ İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 200.

⁸⁴ ez-Zehabî, 8: 51, 352; ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm (b. 171-180)*, 155; İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 232; es-Sîrâfî, *Abbârü’n-nabviyyîn el-Basriyyîn*, 63; İbnü’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 60, 61; Brockelmann, *Târihü’l-edebi’l-‘Arabî*, 456.

⁸⁵ ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm (b. 171-180)*, 155; İbnü’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 61; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 2: 355; Brockelmann, *Târihü’l-edebi’l-‘Arabî*, 456.

⁸⁶ İbnü’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 61; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 2: 355; et-Tenûhî, *Târihü’l-‘ülemâi’n-nabviyyîn*, 90-92; ez-Zübeydî, *Tabakâtü’n-nabviyyîn ve’l-lügâviyyîn*, 66; Brockelmann, *Târihü’l-edebi’l-‘Arabî*, 456; Dayf, *el-Medârisü’n-nabviyye*, 57.

⁸⁷ İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 232; İbnü’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 60, 61; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 2: 355; et-Tenûhî, *Târihü’l-‘ülemâi’n-nabviyyîn*, 90-92; Brockelmann, *Târihü’l-edebi’l-‘Arabî*, 456.

⁸⁸ Sîbeveyh kelimesinin aslı Farsça olup “elma kokusu” anlamına gelir. Bkz. el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 2: 355; Zeydân, *Târihü’l-lügâti’l-‘Arabîyye*, 1: 420.

⁸⁹ ez-Zehabî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 7: 351, 352; ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm (b. 171-180)*, 156; İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 232; es-Sîrâfî, *Abbârü’n-nabviyyîn el-Basriyyîn*, 63; İbnü’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 61; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 2: 354.

⁹⁰ İbnü’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 61; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 2: 355.

⁹¹ ez-Zehabî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 351, 352; ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm (b. 171-180)*, 155; İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 233; es-Sîrâfî, *Abbârü’n-nabviyyîn el-Basriyyîn*, 64; et-Tenûhî, *Târihü’l-‘ülemâi’n-nabviyyîn*, 109; Dayf, *el-Medârisü’n-nabviyye*, 57

⁹² Dayf, *el-Medârisü’n-nabviyye*, 57; Brockelmann, *Târihü’l-edebi’l-‘Arabî*, 456.

⁹³ ez-Zehabî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 351, 352; ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm (b. 171-180)*, 155; ez-Zübeydî, *Tabakâtü’n-nabviyyîn ve’l-lügâviyyîn*, 66.

⁹⁴ ez-Zehabî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 351, 352; ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm (b. 171-180)*, 156; İbnü’l-Enbârî, *Nüzhetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 66; Dayf, *el-Medârisü’n-nabviyye*, 59.

⁹⁵ ez-Zehabî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 351, 352; ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm (b. 171-180)*, 156; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 2: 353; ez-Zübeydî, *Tabakâtü’n-nabviyyîn ve’l-lügâviyyîn*, 77; Dayf, *el-Medârisü’n-nabviyye*, 59.

⁹⁶ ez-Zehabî, *Târihü’l-İslâm (b. 171-180)*, 156; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 2: 353.

Zamanının en iyi âlimi olmuş. Nahiv ilmine *el-Kitâb* isminde önemli bir eser kazandırmıştır.⁹⁷ *el-Kitâb* adlı eseri nahiv ve sarf konularını kapsamlı bir şekilde ele alan ilk eser olmuş⁹⁸ ve şerh, izâh, ikmâl, ihtisâr ve tenkit tarzında birçok çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur.⁹⁹ Bu eserin bir benzerinin kendisinden önce ve sonra yazılmadığı söylenmiştir.¹⁰⁰ Ebû Osman el-Mâzinî, “Sîbeveyh’den sonra nahiv ilminde kapsamlı bir eser yazmak isteyen, utansın”¹⁰¹ şeklindeki sözleriyle eseri medhetmiş, Ebû Ömer el-Cermî de, otuz yıldan beri fıkıh ilminde Sîbeveyh’in eseriyle fetva verdiğini söylemiştir.¹⁰² Sîbeveyh’in kaleme aldığı eser öyle bir itibar ve şöhret kazanmıştır ki Basra’da “قرأ فلان الكتاب Falanca kitabı okudu”,¹⁰³ veya “قرأ نصف الكتاب Falanca kitabın yarısını okudu”¹⁰⁴ denildiğinde okunan kitabın Sîbeveyh’in meşhur eseri olduğu anlaşılırdı.

3. Ahfeş el-Avsat (ö. 211/ 826)

Asıl adı Ebü'l-Hasan Sa'îd b. Mas'ada¹⁰⁵ Mucâşi'dir.¹⁰⁶ Ahfeş el-Avsat¹⁰⁷ olarak bilinir.¹⁰⁸ Aslen Basralı olup Basra'nın ileri gelen nahiv âlimlerindendir. Sîbeveyh'den yaşça büyük olmasına rağmen kendisinden ders almıştır.¹⁰⁹ Ayrıca Halîl b. Ahmed'den de ders

⁹⁷ ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm* (b. 171-180), 155; es-Sîrâfî, *Abbârü'n-nabviyyîn el-Basriyyîn*, 65.

⁹⁸ Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 61-80; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 457.

⁹⁹ Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 457; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 252. Eser üzerinde yapılan çalışmalar için Bkz. Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 252.

¹⁰⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 233; es-Sîrâfî, *Abbârü'n-nabviyyîn el-Basriyyîn*, 64.

¹⁰¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 234; es-Sîrâfî, *Abbârü'n-nabviyyîn el-Basriyyîn*, 65; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 63; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 421.

¹⁰² ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 77.

¹⁰³ es-Sîrâfî, *Abbârü'n-nabviyyîn el-Basriyyîn*, 65; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâhi'n-nübât*, II, 351; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 421; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 59.

¹⁰⁴ Mustafâ 'Abdulazîz es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, (Cidde: Külliyyetu'l-Âdâb ve'l-Ulûmu'l- İnsâniyye, 1986), 17.

¹⁰⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 236, 237; es-Sîrâfî, *Abbârü'n-nabviyyîn el-Basriyyîn*, 66; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 133; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 74; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 154, 155; el-Lügâvî, *Merâtibü'n-nabviyyîn*, 68; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâhi'n-nübât*, 2: 36; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, (Mısır: Matbû'atu Dâri'l-Me'mûn), 11: 224.

¹⁰⁶ et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 85, 86; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâhi'n-nübât*, 2: 36.

¹⁰⁷ Ahfeş isminde üç büyük dil bilgini vardır. 1. Ahfeş el-Ekber veya Ahfeş el-Kebîr (ö. 177/793). Asıl adı Abdulhamîd b. Abdilmecîd Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş olup Hârûn Reşîd döneminde yaşamıştır. Bkz. ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 154, 155; et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 46; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 480, 482; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 474. 2. el-Ahfeş el-Avsat (ö. 211/826). Asıl adı Ebu'l-Hasan Sa'îd b. Mas'ada olup Me'mûn döneminde yaşamıştır. Daha çok gramer konusunda bilgi sahibidir. Bkz. el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâhi'n-nübât*, 2: 37; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 480, 482. 3. el-Ahfeş es-Sağîr. Asıl adı Alî b. Suleymân b. Ebu'l-Fazl el-Ahfeş es-Sağîr olup hicrî üçyüzden önce yaşamıştır. Daha çok kırâat ilminde meşhur olmuştur. Bkz. et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 46; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 480, 482; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 381; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 475.

¹⁰⁸ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 154, 155; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 11: 224.

¹⁰⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 236, 237; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 133; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm* (b. 211-220), 172-174; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 74; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 154,155; el-Lügâvî, *Merâtibü'n-nabviyyîn*, 68; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâhi'n-nübât*, 2: 36; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 11: 225.

almıştır.¹¹⁰ 211/826 yılında vefat etmiştir.¹¹¹ Vefat tarihinin 212/827 veya 215/830 olduğuna dair rivayetler de vardır.¹¹² Şiirlerde geçen yabancı kelimelerin anlamlarını açıklayan ilk kişi olmuş¹¹³ ve bu konuda *Kitâbu me'âni's-si'ri* isimli bir eser yazmıştır.¹¹⁴ Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu'l-ersat fi'n-nahv*, *Kitâbu tefsîri me'âni'l-Kur'an*, *Kitâbu'l-makâyis fi'n-nahv*, *Kitâbu'l-istikâk*, *Kitâbu'l-mesâili's-sağır*.¹¹⁵

4. Müberred (ö. 286/900)

Asıl adı Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdi'l-Ekber¹¹⁶ el-Ezdî en-Nahvî'dir.¹¹⁷ 210/825 yılında¹¹⁸ Basra'da doğmuştur.¹¹⁹ Uzun bir müddet Basra'da kaldıktan sonra Bağdat'a gitmiştir.¹²⁰ İbnü'n Nedîm onun 285/899 yılında vefat ettiğini belirtir.¹²¹ Genç yaşta Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini Ebû Osman el-Mâzinî'den ders olarak okumuştur.¹²² Dört yüz meselede Sîbeveyh'in görüşlerine karşı muhalif görüşler beyan etmiştir.¹²³ *er-Red 'alâ Sîbeveyh* adlı eseri i'râb, istişhâd, âmiller, rivayet ve terimlerle ilgili olarak 131 meselede *Kitâbu Sîbeveyh*'e yöneltilmiş eleştirilerden meydana gelmiş olup *el-Muktaḍab*'ın girişinde zikredilmiştir. Ancak müellif, genç yaşta yazdığı bu eleştirilerin bir kısmından daha sonra vazgeçmiş ve Sîbeveyh'den özür dilemiştir.¹²⁴

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Madhal ilâ 'ilmi Sîbeveyh*, *el-Müktaḍab*, *el-Câmi'*, *Kitâbu's-sağır*,¹²⁵ *El-Kâmil*,¹²⁶ *Kitâbu'r-red 'alâ Sîbeveyh*.¹²⁷

¹¹⁰ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 211-220), 172-174; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 74; el-Lügavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 68; et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 85, 86; el-Kiftû, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 36.

¹¹¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 236, 237.

¹¹² ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 211-220), 172-174.

¹¹³ el-Kiftû, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 39.

¹¹⁴ el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 11: 230; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 94.

¹¹⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 236, 237; el-Kiftû, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 1: 42. Diğer eserleri için Bkz. ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 154, 155; el-Kiftû, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 42; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 11: 230.

¹¹⁶ ez-Zehebî, *Siyerü 'alâ lâmi'n-nübelâ*, 13: 576, 577; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 108; et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 53, 54; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 265; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 477.

¹¹⁷ ez-Zehebî, *Siyerü 'alâ lâmi'n-nübelâ*, 13: 576, 577; Zeydân, *Târihü'l-lügâti'l-'Arabîyye*, 1: 495.

¹¹⁸ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 119; et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 53-59; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 477; Zeydân, *Târihü'l-lügâti'l-'Arabîyye*, 1: 495; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 31.

¹¹⁹ et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 53, 54-59; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 477; Zeydân, *Târihü'l-lügâti'l-'Arabîyye*, 1: 495; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 31.

¹²⁰ et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 53-59.

¹²¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 266, 267.

¹²² ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 108; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 267.

¹²³ et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 53-59.

¹²⁴ İsmail Durmuş, "Müberred", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 432-434.

¹²⁵ et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 53-59.

¹²⁶ et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 53-59; ez-Zehebî, *Siyerü 'alâ lâmi'n-nübelâ*, 13: 576, 577. Diğer eserleri için Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 268; Zeydân, *Târihü'l-lügâti'l-'Arabîyye*, 1: 495.

¹²⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 268.

5. Zeccâc (ö. 311/923)

Asıl adı Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sırrî b. Sehl ez-Zeccâc'dır.¹²⁸ Bağdat'ta doğmuş ve orada vefat etmiştir. Nahiv ve lügat âlimidir.¹²⁹ Ebû Muhammed İbn Dürüstevyeh, kendisinin camcılık mesleğini yaptığını söylemiştir. Vaktininin çoğunu Müberred ile geçirmiş¹³⁰ ve kendisinden nahiv dersleri almıştır.¹³¹ Sa'leb ile ilmî münazaralarda bulunmuştur.¹³² Ebû Alî el-Fârisî başta olmak üzere birçok kişi kendisinden ders almıştır. 311/923 yılında vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Ârûz*, *en-Nevâdir*,¹³³ *el-İştikâke*,¹³⁴ *el-Emâlî*,¹³⁵ *Kitâbu şerhi ebyâti Sâbeveyh*,¹³⁶ *Kitâbu me'ânî fi'l-Kur'an*.¹³⁷

B. Kûfe Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

Kûfe dil ekolü hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren Kisâî ve Ferrâ vasıtasıyla¹³⁸ Basra dil ekolünden yaklaşık 100 yıl sonra teşekkül etmiştir.¹³⁹ Kûfe dil ekolünün esaslarını ilk ortaya koyan kişinin Ebû Ca'fer er-Ruâsî olduğu¹⁴⁰ ve kendisinin Mu'âz el-Herrâ ile birlikte nahiv ve lügat alanında bazı kâideler ortaya koyduğu rivayet edilmiştir.¹⁴¹

Kûfe dil ekolü hicrî birinci asrın ilk başlarından itibaren¹⁴² kendine has bir usülle yeni bir metot ortaya koymuştur.¹⁴³ Kûfe dil ekolü Basra dil ekolünden etkilenmiş¹⁴⁴ ancak bazı nahiv meselelerinde kendileriyle görüş ayrılığına düşmüştür.¹⁴⁵

Kûfe dil ekolü Basra dil ekolünün aksine kıyâsı tercih etmiş,¹⁴⁶ nahiv kâidelerine muhalif bir şüir gördüklerinde Basra ekolünün aksine o şüri esas kabul edip onun üzerine bazı

¹²⁸ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 244; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 272; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 33; ez-Zehabî, *Sijerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 360; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 121; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 495.

¹²⁹ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 33.

¹³⁰ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 244.

¹³¹ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 33; ez-Zehabî, *Sijerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 360; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 495.

¹³² ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 33.

¹³³ ez-Zehabî, *Sijerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 360; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 274.

¹³⁴ ez-Zehabî, *Sijerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 360; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 274; et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 38, 39; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 135.

¹³⁵ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 33; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 274.

¹³⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 274.

¹³⁷ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 244; et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 38, 39; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 135; Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-'Arabî*, 496.

¹³⁸ el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfî ve menbecüha fî dirâseti'l-lügâ ve'n-nabv*, 39.

¹³⁹ es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 36.

¹⁴⁰ Muhammed el-Muhtâr Veledd Ebbâh, *Târihu'n-nabvi'l-'Arabî*, (1417/1996), 103.

¹⁴¹ Ebbâh, *Târihu'n-nabvi'l-'Arabî*, 103; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfî ve menbecüha fî dirâseti'l-lügâ ve'n-nabv*, 40.

¹⁴² Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfî ve menbecüha fî dirâseti'l-lügâ ve'n-nabv*, (Beyrût: Dâru'r-Râidu'l-'Arabî, 1406/1986), 39.

¹⁴³ er-Râcihî, *Dürüs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 89.

¹⁴⁴ Zeydân, *Târihü'l-lügâti'l-'Arabîyye*, 1: 522; er-Râcihî, *Dürüs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 89.

¹⁴⁵ Zeydân, *Târihü'l-lügâti'l-'Arabîyye*, 1: 419.

¹⁴⁶ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târihü eşberi'n-nühât*, 101.

hükümler inşa etmişlerdir.¹⁴⁷ Kûfe dil ekolü mensupları bulduklarını herhangi bir ayırıma tabi tutmamışlardır. Nitekim Kûfe dil ekolünün önde gelen mensuplarından Kisâî'nin Benî 'Abdilkays kabilesinden gramer kurallarına uymayan birçok şaz örnekleri aldığı rivayet edilmiştir.¹⁴⁸

Zubeydî (ö. 379/989) Kûfe ekolünün ilk dönem dil bilginlerini şu şekilde açıklar:

Birinci tabakada Ebû Ca'fer er-Ruâsî, Mu'âz el-Herrâ ve Ebû Muslim; İkinci tabakada Kisâî; Üçüncü tabakada Ferrâ, Kâsım, Ahmer ve Ebû Tâlib el-Mekkî; Dördüncü tabakada Seleme b. 'Âsım, İbn Sa'dân ve Muhammed b. Habîb; Beşinci tabakada Sa'leb; Altıncı tabakada ise İbn Keysân, Ebû Bekr el-Enbârî ve Nıftaveyh¹⁴⁹ yer almıştır.

Burada ekolün önde gelen ve kurucu niteliği taşıyan temsilcilerinden bir kaçına değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

1. Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 187/803)

Asıl adı Muhammed b. Ebî Sâre'dir. Künyesi Ebû Ca'fer'dir.¹⁵⁰ Başının büyüklüğünden dolayı kendisine "er-Ruâsî" lakabı verilmiştir.¹⁵¹ Kûfe ekolünün önde gelenlerinden olup 'İsâ b. Ömer¹⁵² ve Ebû 'Amr'den ders almış,¹⁵³ kendisinden de Kisâî ve Ferrâ ders almıştır.¹⁵⁴ Kûfe dil ekolü mensupları arasında ilk eser ortaya koyan kişi olduğu söylenir. Sîbeveyh, *el-Kitâb* adlı eserinde "قال الكوفي Kûfeli şu şekilde görüş beyan etti", referansıya kendisinden nakillerde bulunmuştur.¹⁵⁵ Sarf ilmiyle de meşgul olmuş, hatta kendisinin bazı âlimler tarafından sarf ilminin kurucusu olarak görüldüğü rivayet edilmiştir.¹⁵⁶

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu'l-faysal*,¹⁵⁷ *Kitâbu't-tasğîr*, *Kitâbu Me'âni'l-Kur'an*,¹⁵⁸ *Kitâbu'l-ifrâd ve'l-cemi*.¹⁵⁹

¹⁴⁷ Emîn, II, 295; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfe ve menbecüha fî dirâseti'l-lügâ ve'n-nahv*, 117; es-Sincircî, el-Mezâhibü'n-nahviyye, 41.

¹⁴⁸ el-'Alûş, *İbnü'l-Enbârî ve cübûdübü fi'n-nahv*, 71, 236.

¹⁴⁹ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 135, 136, 138, 147, 150, 153, 155, 172.

¹⁵⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 293; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 18: 121; Brockelmann, *Târihi'l-edebi'l-'Arabî*, 523.

¹⁵¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 293; el-Kiftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 4: 106; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 18: 122; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 256.

¹⁵² ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 135; et-Tenûhî, *Târihi'l-'ülemâi'n-nahviyyîn*, 194; el-Afgânî, *Min târihi'n-nahv*, 41; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 153; Bakırcı; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 45.

¹⁵³ el-Lügavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 24; el-Afgânî, *Min târihi'n-nahv*, 41; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 153; Bakırcı; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 45; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 256; el-Kiftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 4: 105.

¹⁵⁴ el-Afgânî, *Min târihi'n-nahv*, 42; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 294.

¹⁵⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 294; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 18: 122; el-Afgânî, *Min târihi'n-nahv*, 41; Brockelmann, *Târihi'l-edebi'l-'Arabî*, 523; İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları), 32: 303; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 256.

¹⁵⁶ el-Afgânî, *Min târihi'n-nahv*, 41.

¹⁵⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 294, 295; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 18: 122, 125; el-Kiftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 4: 106;; Brockelmann, *Târihi'l-edebi'l-'Arabî*, 523; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 153; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 256.

¹⁵⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 295; el-Kiftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 4: 107; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 18: 125; el-Afgânî, *Min târihi'n-nahv*, 42.

¹⁵⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 294, 295.

2. Kisâî (ö. 181/797)

Asıl adı Ebu'l-Hasan Alî b. Hamza el-Kisâî'dir.¹⁶⁰ Künyesi Ebû Abdillâh'tır. Aslen Kûfeli olup¹⁶¹ Benî Esed kabilesine mensuptur.¹⁶² Elbisesi ile ihrama girdiğinden dolayı kendisine "Kisâî" ismi verilmiştir.¹⁶³ Ebû Ca'fer er-Ruâsî,¹⁶⁴ Mu'âz el-Herrâ,¹⁶⁵ İsa b. Ömer Hamdânî¹⁶⁶ ve Hamza Zeyyât'tan ders almış,¹⁶⁷ ayrıca Basra'da Yûnus b. Habîb¹⁶⁸ ve Halîl b. Ahmed'in ders halkasına katılmıştır.¹⁶⁹

Bir topluluğun yanında konuşması esnasında lahn yapıp o topluluktakilerin kendisini azarlaması üzerine Mu'âz el-Herrâ'dan ders almış ve daha sonra Halîl b. Ahmed'in yanına gidip kendisinden istifade etmiştir.¹⁷⁰ İlerleyen bir yaşta nahiv ilmini öğrenmeye koyulmuş,¹⁷¹ Ahfeş'e elli dinar verip bunun karşılığında Sîbeveyh'in eserini kendisinden gizlice okumuştur.¹⁷² Halife Hârûn Reşîd'in çocuklarını eğitmiş ve Basra'da Yûnus b. Habîb ile ilmî münazarada bulunmuştur.¹⁷³

¹⁶⁰ ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; İbnü'l-Enbârî, *Nüzbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 67; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 138; el-Lügavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 74; ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 297; ez-Zehebî, *Siyerü 'alâmi'n-nübelâ*, 9: 131-134; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 13: 167; Brockelmann, *Târibü'l-edebî'l-'Arabî*, 523.

¹⁶¹ el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 270.

¹⁶² İbnü'l-Enbârî, *Nüzbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 67; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 138; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mü'cemu'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, (Beyrüt, t.s.), 7: 84; et-Tenûhî, *Târibü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 192.

¹⁶³ ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; Kehhâle, *Mü'cemu'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 7: 84; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 258; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 54.

¹⁶⁴ İbnü'l-Enbârî, *Nüzbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 67; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 138; Kehhâle, *Mü'cemu'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 7: 84; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 270; et-Tenûhî, *Târibü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 190; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 172; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 4: 105; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 18: 122; Zeydân, *Târibü'l-lügâti'l-'Arabiyye*, 1: 422.

¹⁶⁵ İbnü'l-Enbârî, *Nüzbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 67; et-Tenûhî, *Târibü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 193; ez-Zehebî, *Siyerü 'alâmi'n-nubelâ*, 9: 131-134; Corcî Zeydân, *Târibü'l-lügâti'l-'Arabiyye*, 1: 422; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 256; Bakırcı; Demirayak, *Arap Dilî Gramer Tarihi*, 46.

¹⁶⁶ ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; et-Tenûhî, *Târibü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 191; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 172, 173; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 256.

¹⁶⁷ Kehhâle, *Mü'cemu'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 7: 84; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 256, 257; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 13: 168; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 172; Brockelmann, *Târibü'l-edebî'l-'Arabî*, 524.

¹⁶⁸ Kehhâle, *Mü'cemu'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 7: 84; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 256, 257; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 269; el-Afgânî, *Min târibi'n-nabv*, 42; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 172, 173; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 256.

¹⁶⁹ el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 257, 258; el-Afgânî, *Min târibi'n-nabv*, 42; Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 256; Bakırcı; Demirayak, *Arap Dilî Gramer Tarihi*, 46; Kehhâle, *Mü'cemu'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 7: 84; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 256, 257; ez-Zehebî, *Siyerü 'alâmi'n-nubelâ*, 9: 131-134; Brockelmann, *Târibü'l-edebî'l-'Arabî*, 524; Zeydân, *Târibü'l-lügâti'l-'Arabiyye*, 1: 422.

¹⁷⁰ ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; el-Hamevî, *Mü'cemu'l-üdebâ'*, 13: 168, 169.

¹⁷¹ ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; el-Kıftî, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nühât*, 2: 256, 257; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfe ve menbecüha fî dirâseti'l-lügâ ve'n-nabv*, 107.

¹⁷² el-Lügavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 74; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 38.

¹⁷³ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 138, 142; ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304.

Kisâî'nin Sîbeveyh ile tartışmaları meşhurdur. Kisâî ile Sîbeveyh arasında kaynaklarda “Zunbûriyye” meselesi diye ünlenen ve Sîbeveyh'i derinden üzen bir tartışma yaşanır. Bu münazara kaynaklarda şu şekilde yer alır:

“Sîbeveyh Bağdat'a geldiğinde vezir Yahyâ b. Halid el-Bermekî, Sîbeveyh ile Kisâî'yi bir araya getirmek ister ve bunun için bir gün tayin eder. Kisâî, Sîbeveyh'e “*قد كنتُ أظنُّ أنَّ العُقرَبَ أشدُّ لسعةً من الرُّبُورِ فإذا هو هي أو فإذا هو إياها*” daha şiddetli soktuğunu zannediyordum. Meğer o da onun gibiymiş”, cümlesini söyleyerek “إذا” dan sonra gelen cümlenin nasıl gelmesi gerektiğini sorar. Sîbeveyh, “إذا” dan sonra gelen her iki ismin de merfû olması gerektiğini “*فإذا هو هي*” ifadesinin doğru olduğunu “*فإذا هو إياها*” ifadesinin ise yanlış olduğunu kendisine söyler. Kisâî kendisine hata ettiğini söyleyince bunun üzerine Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî araya girer ve “Sizler iki ekolün temsilcisisiniz, bu meselede farklı görüşler ileri sürdünüz. Aranızda kim hakem olsun” deyince Kisâî kendisine “Değişik bölgelerden gelen ve kapında duran Araplar hüküm verebilir. Onlar fasîh konuşan insanlardır” der. Kisâî'nin bu teklifi üzerine değişik bölgelerden gelen bedevîlerin hakemliğine müracaat edilmesine karar verilir. Bedevîler, Kisâî'nin söylediğinin doğru olduğunu söylerler. Sîbeveyh yaşanan bu tartışmadan dolayı çok üzülür ve İrân'a gider. Üzüntüsünden dolayı Şîrâz'da vefat ettiği rivayet edilmiştir. Yahyâ b. Halid el-Bermekî ise Kisâî'ye 10.000 dinar vererek kendisini taltif eder.¹⁷⁴ Bu duruma karşılık Sîbeveyh taraftarları münazaraya şahit olan bedevîlerin Hutama bedevîleri olduğunu¹⁷⁵ ve Kisâî'nin kendilerinden rivayette bulunduğunu ileri sürerek itirazda bulunurlar.¹⁷⁶

Kisâî ve Hanefî fıkıh âlimlerinden Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî 189/804 yılında aynı günde Rey'de (Renbûye'de) vefat ettiklerinde Hâlife Hârûn Reşîd, bu iki âlimin vefatına çok üzölmüş ve “*وَاحِدٍ دَفَّنَا الْفَقْهَ وَاللِّغَةَ فِي الرَّيِّ فِي يَوْمٍ*”¹⁷⁷ sözleriyle üzüntüsünü ifade etmiştir. Hârûn Reşîd, daha sonra Irak'a dönünce de etrafındakilere “*خَلَّفْتُ الْفَقْهَ وَالنَّحْوَ بِرَبُّوبِي*”¹⁷⁸ Fıkıh ve nahiv ilmini Renbûye'de bıraktım”, demiştir.¹⁷⁸ 181/797 yılında vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Me'âni'l-Kur'ân*,

¹⁷⁴ ez-Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 351, 352; el-Kıftû, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 2: 358, 359; et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 103, 104.

¹⁷⁵ Basra ekolü mensupları Hutama kabilesinin Necd, Tihâme ve Hicâz bölgesinin fasîh dilini konuşmadığı ve dillerinde birçok hatalı okuyuşların olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz. Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 160.

¹⁷⁶ el-Kıftû, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 2: 359.

¹⁷⁷ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 138, 142; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; el-Kıftû, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 2: 268; et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 193; el-Afğânî, *Min târihi'n-nabv*, 42, 43; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 175; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfe ve menbecüba fî dirâseti'l-lügâ ve'n-nabv*, 100; Bakırcı; Demiryak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 46; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 39.

¹⁷⁸ el-Kıftû, *İnbâhür-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 2: 269.

Mubtasarun-fi'n-nabv,¹⁷⁹ *en-Nevâdir*,¹⁸⁰ *el-Kırâat*, *el-Hudûd fi'n-nabv*¹⁸¹ ve *Kitâbu mâ telbanü fihî'l-avâm*.¹⁸²

3. Ferrâ (ö. 207/283)

Asıl adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ'dır.¹⁸³ 144/761¹⁸⁴ yılında Kûfe'de doğmuştur.¹⁸⁵ Kûfe ekolünün önde gelenlerindedir.¹⁸⁶ Daha çok Bağdat'ta ikamet etmiştir.¹⁸⁷ Kisâi¹⁸⁸ ve Yûnus b. Habîb'ten¹⁸⁹ ders almıştır. Hasan b. Sehl, kendisine bir mektup yazarak Kur'an hakkında bir eser yazmasını isteyince Ferrâ bu talep üzerine iki sene müddetle insanların yoğun olduğu meclislerde Kur'an'ı dil ve gramer yönünden açıklamış,¹⁹⁰ daha sonra da birçok kişi tarafından beğenilen¹⁹¹ *Me'âni'l-Kur'an* isimli eserini yazmıştır.¹⁹²

Sa'leb, "Ferrâ olmasaydı Arap dili olmazdı" sözleriyle kendisini övmüş,¹⁹³ ayrıca kendisi hakkında "Ferrâ, nahiv ilminde emîrül-mü'minindir" şeklinde sözler de sarfedilmiştir.¹⁹⁴ Me'mun, nahiv kâidelerini ihtiva edecek bir eser telif etmesini kendisinden talep etmiş¹⁹⁵ ve bu konuda bütün imkânları kendisi için seferber etmiştir. Ferrâ da Me'mun'un bu talebi

¹⁷⁹ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye*, 7: 84; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 2: 271; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 299; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmün-nübelâ*, 9: 131-134; el-Hamevî, *Mü'cemü'l-üdebâ'*, 13: 202, 203; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfe ve menbecüba fî dirâseti'l-lüğa ve'n-nabv*, 102; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 56.

¹⁸⁰ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 181-190)*, 299, 304; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 2: 271; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 299; el-Hamevî, *Mü'cemü'l-üdebâ'*, 13: 202, 203; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfe ve menbecüba fî dirâseti'l-lüğa ve'n-nabv*, 102.

¹⁸¹ el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 2: 271; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 299.

¹⁸² İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 299; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 175; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfe ve menbecüba fî dirâseti'l-lüğa ve'n-nabv*, 102; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 422; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 56.

¹⁸³ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 143; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 301; ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 201-210)*, 293-295; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye*, 3: 198; el-Lüğavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 86; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 4: 9; Brockelmann, *Târibü'l-edebî'l-'Arabî*, 525; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 423.

¹⁸⁴ Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 192; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 59.

¹⁸⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 301; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye*, 3: 198; Bakırcı; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 48; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 59.

¹⁸⁶ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 143; el-Lüğavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 86; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 4: 9.

¹⁸⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 303.

¹⁸⁸ el-Lüğavî, *Merâtibü'n-nabviyyîn*, 86; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye*, 3: 198; Brockelmann, *Târibü'l-edebî'l-'Arabî*, 525; el-Afgânî, *Min târibi'n-nabv*, 43; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 423; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 193; Bakırcı; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 48; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 59.

¹⁸⁹ el-Lüğavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 86; el-Afgânî, *Min târibi'n-nabv*, 43; Brockelmann, *Târibü'l-edebî'l-'Arabî*, 525; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 59.

¹⁹⁰ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*, 2: 259.

¹⁹¹ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 10: 118-121.

¹⁹² ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 201-210)*, 293-295; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfe ve menbecüba fî dirâseti'l-lüğa ve'n-nabv*, 124; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 60.

¹⁹³ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 201-210)*, 293-295; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 10: 118-121; Brockelmann, *Târibü'l-edebî'l-'Arabî*, 526; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 423; Bakırcı; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 48.

¹⁹⁴ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 201-210)*, 293-295; el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kâfe ve menbecüba fî dirâseti'l-lüğa ve'n-nabv*, 126.

¹⁹⁵ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 201-210)*, 293-295.

üzerine *Kitâbu'l-bühdüd* isimli eserini telif etmiştir.¹⁹⁶ Sîbeveyh'i çok eleştirmekle beraber eserini yanından ayırmamış¹⁹⁷ vefat ederken Sîbeveyh'in eseri yastığının altında bulunmuştur.¹⁹⁸ 207/822 yılında Mekke yolunda¹⁹⁹ altmış üç yaşında iken vefat etmiştir.²⁰⁰ Eserlerinden bazıları şunlardır:

*Kitâbu Me'âni'l-Kur'an, Kitâbu'l-lügât,*²⁰¹ *İhtilâfü ehlî'l-Kûfe ve'l-Basra ve's-Şâm fi'l-mesâbih,*²⁰² *Kitâbu'l-bühdüd.*²⁰³

4. Sa'leb (ö. 291/904)

Asıl adı Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Seyyâr Ebü'l-'Abbâs Sa'leb'tir.²⁰⁴ Fars asıllı olup²⁰⁵ 200/815²⁰⁶ yılında Bağdat'ta doğmuştur.²⁰⁷ Onsekiz yaşlarından itibaren nahiv ilmiyle iştigal etmeye, yirmi üç yaşına geldiğinde ise eser telif etmeye başlamıştır.²⁰⁸ Muhammed b. Sellâm el-Cümahî, İbnü'l-'Arabî, Alî b. el-Mügâire, Seleme b. 'Âsım ve Zübeyr b. Bekkâr'dan ders almıştır.²⁰⁹ Nahiv ve lügat alanında Kûfe dil ekolünün önde gelenlerinden olmuştur.²¹⁰

Ferrâ'nın bütün eserlerine vakıf olmuş,²¹¹ ayrıca Ferrâ ve Kisâ'nin eserlerini ders olarak okutmuştur.²¹² 291/903²¹³ yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.²¹⁴

¹⁹⁶ Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 195.

¹⁹⁷ el-Afgânî, *Min târihi'n-nahr*, 43; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 60.

¹⁹⁸ el-Lügavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 87; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 60.

¹⁹⁹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm (h. 201-210)*, 293-295; ez-Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 10: 118-121; el-Lügavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 86; et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 189; el-Kıftî, *İnbâhür-rüvât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 4: 10; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî*, 526.

²⁰⁰ ez-Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 10: 118-121; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî*, 526.

²⁰¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 304, 305; el-Kıftî, *İnbâhür-rüvât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 4: 22.

²⁰² İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 304, 305.

²⁰³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 304, 305; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, 3: 198; el-Kıftî, *İnbâhür-rüvât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 4: 22; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 62.

²⁰⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 333; ez-Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 5-7; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikân*, 1-2: 252; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 228; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî*, 537; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 489.

²⁰⁵ Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 224; Bakırıcı; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 49.

²⁰⁶ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 155-157; et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 181; ez-Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 5-7; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 229; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 224; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 64.

²⁰⁷ Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî*, 537; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 224; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 40; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 64.

²⁰⁸ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 155-157.

²⁰⁹ ez-Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 5-7; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 228, 229.

²¹⁰ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikân*, 1-2: 252; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 228; el-Kıftî, *İnbâhür-rüvât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 1: 173.

²¹¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 333; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 224.

²¹² ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 155.

²¹³ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lügâviyyîn*, 167; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 334; et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 181; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 232; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 226; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 489.

²¹⁴ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikân*, 1-2: 252; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 232; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, 2: 203; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 334, 335; ez-Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 24: 5-7.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu Me'âni'l-Kur'ân*,²¹⁵ *Mübtasar fi'n-nabv*, *Kitâbu haddi'n-nabv*, *Mâ telbanü fihî'l-âmm*,²¹⁶ *Kitâbu ibtilâfi'n-nabviyyîn*,²¹⁷ *el-Fasâh*,²¹⁸ *el-Mecâlis*.²¹⁹

C. Bağdat Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

Bağdat hicrî sekizinci yüzyılda Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından kurulmuştur.²²⁰ 146/763 senesinde Bağdat olarak isimlendirilen şehrin ismi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından "Medînetü's- Selâm" olarak değiştirilmiştir.²²¹

Özellikle IX. asırda İslâm dünyasında bilimsel ve kültürel faaliyetlerde Bağdat'ın öne çıkarak Basra ve Kûfe'nin eski popüleritesini yitirmesi, gramer çalışmalarına da yansımıştır.²²² Ayrıca Bağdat'ın başkent olması, Basra ve Kûfedeki diğer gramer bilginlerini de buraya yönelmiş ve onları tek bir çatı altında toplamıştır.²²³ Abbâsî halifeliği döneminden itibaren Basra ve Kûfe dil ekolüne mensup dil bilginleri tartışmalarını bir müddet Bağdat'ta sürdürmüşlerdir.²²⁴ Bağdat'ta iki ekol arasında başlayan ilmî tartışma hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar devam etmiştir.²²⁵ Basra dil ekolü mensuplarından Ahfeş el-Avsat, Bağdat'ta ikamet ederken Kûfeliler için bazı eserler telif etmiş, yazmış olduğu eserleri Kûfelilere ders olarak okutmuş ve bu ilmî faaliyetiyle Basra ve Kûfe dil ekollerini birbirine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak da Bağdat dil ekolünün ilk temelleri atılmıştır.²²⁶

Hicrî dördüncü asrın ikinci yarısından sonra Bağdat'ta oluşan bu yeni ekol,²²⁷ Basra ve Kûfe dil ekolünün ele aldığı meseleleri incelemiş²²⁸ ve iki ekolün görüşlerini mezc etmiştir.²²⁹ Böylece birbirlerine karşıt görüşler ileri süren Basra ve Kûfe ekollerinin temsilcileri tarafından meydana getirilen gramer birikimi Bağdat'ta harmanlanmış ve yeniden inşâ edilmiştir. Bu

²¹⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 334, 335; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmî'n-nübelâ*, 24: 5-7; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 1: 185.

²¹⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 334, 335; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 1: 185, 186.

²¹⁷ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmî'n-nübelâ*, 24: 5-7; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsnanîfi'l-kütübî'l-'Arabîyye*, 2: 203; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 334, 335; et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 181; el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 1: 185.

²¹⁸ et-Tenûhî, *Târihü'l-'ülemâi'n-nabviyyîn*, 181; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 1: 489; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 69.

²¹⁹ el-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât 'alâ enbâbi'n-nübât*, 1: 184; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 226; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 66.

²²⁰ Abdul'azîz ed-Durî, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1991), 4: 425.

²²¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Alî, *Târihu Bağdâd*, thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ (Beyrût, 1417/1997), 1: 87.

²²² Salih Zafer Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *Marife*, Kış, 2013: 133-149.

²²³ Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 135.

²²⁴ Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvi'l Arabî*, (Beyrût: Dâru Ummâr, 1407/1986), 50; el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 93; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cübûdübü'n-nabviyye*, 68.

²²⁵ er-Râcihî, *Dürûs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 159.

²²⁶ Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvi'l Arabî*, 76.

²²⁷ Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvi'l Arabî*, 48.

²²⁸ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târihi eşberi'n-nübât*, 112.

²²⁹ el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 93; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 74; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târihi eşberi'n-nübât*, 111; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 245; er-Râcihî, *Dürûs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 159; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cübûdübü'n-nabviyye*, 73; Abdül'âl Sâlim Mekram, *el-Medresetü'n-nabviyye fî Mısır ve ş-Şâm*, (Muessesetu'r-Risâle, 1410/1990), 21; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 73.

gramer anlayışının mensupları Bağdat şehrinde yaşamış oldukları için, onların gramer faaliyetlerine “Bağdat ekolü” adı verilmiştir.²³⁰

Bağdat’ın çoğunluğunu Kûfeliler oluşturduğundan ilk başlarda Kûfe dil ekolünün görüşleri tercih edilmiş ancak daha sonrasında ise Basra dil ekolünün görüşleri tercih edilmeye başlanmıştır.²³¹ Bu tercihte hicrî dördüncü asırda Basra dil ekolü mensuplarının sayılarının artıp eserlerinin birçok bölgeye yayılması etkili olmuştur. Bağdat dil ekolü mensupları, Basra ve Kûfe dil ekolü mensuplarının aksine daha çok hadislerle istiḥâdda bulunmuşlardır. Hadislerin yanısıra ayrıca semâ‘, kıyâs, şâz kırâatler ve şiir ile de istiḥâdda bulunmuşlardır.²³²

Burada ekolün önde gelen ve kurucu niteliği taşıyan temsilcilerinden bir kaçına değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

1. Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987)

Asıl adı Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî el-Fesevî’dir.²³³ İran’ın Fesâ şehrinde doğmuştur.²³⁴ Genç yaşta Bağdat’a gitmiş, burada Ebû İshâk ez-Zeccâc ve Ebû Bekr es-Serrâc ile birlikte ilim tahsilinde bulunmuştur.²³⁵ Bir müddet Halep’te ikamet etmiştir.²³⁶ Mu‘tezile’nin görüşlerini benimsediği rivayet edilmiştir.²³⁷ 377/987 yılında vefat etmiştir.²³⁸ Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-İzâh, et-Tekmile, el-Hüccce fî ‘ileli’l-karâa*.²³⁹

2. İbn Cinnî (ö. 392/1002)

Asıl adı Ebû’l-Feth Osmân b. Cinnî’dir. 330/941 senesinden önce doğmuştur.²⁴⁰ Bağdat’ta ders vermiştir.²⁴¹ Rivayete göre Ebû Alî el-Fârisî, İbn Cinnî’nin Musul’da ders verdiği camiye gitmiş ve kendisine sarf ilminden bazı sorular sormuştur. Ebû Alî el-Fârisî sorduğu sorulara tatminkâr cevaplar alamayınca İbn Cinnî, kırk yıl Ebû Alî el-Fârisî’nin yanından ayrılmamış ve kendisinden istifade etmiştir.²⁴² İbn Cinnî, Ebû Alî el-Fârisî’den Mâzini’nin *et-Tasrîf* adlı eserini ders olarak okumuş ve bu esere *el-Münsif* isminde bir şerh yazmıştır.²⁴³ Ebû Alî el-Fârisî’nin vefatından sonra ise kendisinin yerine geçmiştir.²⁴⁴ Daha

²³⁰ Kızıklı, “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, 135, 136.

²³¹ et-Tantâvî, *Neş’etü’l-nabvi ve târibü eşberi’n-nübât*, 112. Bağdat dil ekolünün Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerini tercih ettiği nahiv meseleleri hakkında Bkz. et-Tantâvî, *Neş’etü’l-nabvi ve târibü eşberi’n-nübât*, 112-114.

²³² Mahmûd, *el-Medresetü’l-Bağdâdiyye fî târihi’n-nabvi’l-Arabî*, 128, 131, 137, 140, 143, 395.

²³³ ez-Zehebî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 16: 379, 380; İbnü’l-Enbârî, *Nüzbetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 315.

²³⁴ el-Kıftî, *İnbâbü’l-rüvât ‘alâ enbâbi’n-nübât*, 1: 273; ez-Zehebî, *Târibü’l-İslâm (h. 351-380)*, 608, 609.

²³⁵ ez-Zehebî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 16: 379, 380; ez-Zehebî, *Târibü’l-İslâm (h. 351-380)*, 608, 609.

²³⁶ ez-Zehebî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 16: 379, 380; ez-Zehebî, *Târibü’l-İslâm (h. 351-380)*, 608, 609.

²³⁷ ez-Zehebî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 16: 379, 380; el-Kıftî, *İnbâbü’l-rüvât ‘alâ enbâbi’n-nübât*, 1: 274; ez-Zehebî, *Târibü’l-İslâm (h. 351-380)*, 608, 609.

²³⁸ ez-Zehebî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 16: 379, 380; el-Kıftî, *İnbâbü’l-rüvât ‘alâ enbâbi’n-nübât*, 1: 274.

²³⁹ ez-Zehebî, *Siyerü ‘a’lâmi’n-nübelâ*, 16: 379, 380.

²⁴⁰ İbnü’n-Nedîm, *el-Fibrîst*, 397, 401; Kehhâle, *Mü’cemü’l-müellifîn terâcimü müsannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*, 6: 251, 252; Brockelmann, *Târibü’l-edebi’l-Arabî*, 573.

²⁴¹ Kehhâle, *Mü’cemü’l-müellifîn terâcimü müsannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*, 6: 251, 252; Brockelmann, *Târibü’l-edebi’l-Arabî*, 574.

²⁴² el-Afgânî, *Min târihi’n-nabv*, 122; Brockelmann, *Târibü’l-edebi’l-Arabî*, 574.

²⁴³ Dayf, *el-Medârisü’n-nabviyye*, 266.

²⁴⁴ İbnü’l-Enbârî, *Nüzbetü’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-üdebâ’*, 332, 333; el-Afgânî, *Min târihi’n-nabv*, 122.

çok sarf ilminde derin bir bilgiye sahip olduğu, bu ilim dalında kendisinden daha güzel kitap telif edenin olmadığı²⁴⁵ ve iştikâk teorisinin kendisi tarafından ortaya konulduğu rivayet edilmiştir.²⁴⁶

İbn Cinnî ile birlikte Arap grameri tarihinde yepyeni bir sayfa açılmıştır. Zira ondan önceki garmer bilginleri, kurallardan hüküm çıkarmak, kıyâsın şartlarını açıklamak ve illetler ortaya koymakla yetinmişlerdi. Fakat İbn Cinnî, lafız, terkip ve anlamlar arasındaki bağdan hareketle dil olgusunu yorumlamaya çalışmıştır. Kendi döneminden önceki fıkıh ve kelâm bilginlerinin kendi bilimleri için oluşturduğu metodolojiyi tasrîf bilimine uygulamıştır. Bir fıkıh terimi olan “zahire hamletmek”, “fer’in asla ve aslın fer’e hamledilmesi”, “furûun usule galebe çalması” gibi kavramları ve kelâm ilminin terminolojisinden olan “sebeb”, “müsebbeb” ve “müsteihl” gibi terimleri alarak gramer bilminde kullanmıştır. Gramer bilminde bir ilk olan bu metod, *el-Hesâis* adlı eserinde açıkça gözlemlenmektedir.²⁴⁷ 392/1001 yılında vefat etmiştir.²⁴⁸ Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Hesâis*, *el-Münsif* (*Şerhü Tasrîfi'l-Mâzinî*), *Sirri's-sinâ'a*.²⁴⁹

3. Zemahşerî (ö. 538/1143)

Asıl adı Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'dir.²⁵⁰ 467/1074²⁵¹ yılında Harezmi'n köylerinden olan Zemahşer'de doğmuştur.²⁵² Bir süre Mekke'de kaldığından dolayı kendisine “Cârullâh / Allâh'ın komşusu” lakabı verilmiştir.²⁵³ Ebû Müder²⁵⁴ ve Nasr b. el-Batir'den ders almıştır. Belagat, Arap dili, me'ânî ve beyân ilimlerinde önde gelen âlimlerden olmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir.²⁵⁵ Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiştir.²⁵⁶ Eserlerinden bazıları şunlardır: *Esâsü'l-belâğâ*, *el-Keşşâf*, *el-Müfassal*.²⁵⁷ *el-*

²⁴⁵ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 332, 333; el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 123.

²⁴⁶ el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 123; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 574.

²⁴⁷ Kızıklı, “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, 142, 143.

²⁴⁸ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 17: 17, 19; el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 122; Brockelmann, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, 574.

²⁴⁹ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 332, 333; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 397, 401; et-Tenûhî, *Târihü'l-ülemâi'n-nabviyyîn*, 428; el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 122; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-Arabîyye*, 1: 612, 613.

²⁵⁰ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 391; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 20: 151, 156; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-Arabîyye*, 12: 186; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 521-530, 531-540)*, 486, 489; el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 137; Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvi'l-Arabî*, 403; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-Arabîyye*, 3: 47.

²⁵¹ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 393; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 521-530, 531-540)*, 486, 489; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 283; Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvi'l-Arabî*, 403; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-Arabîyye*, 3: 47.

²⁵² Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-Arabîyye*, 12: 186; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 521-530, 531-540)*, 486, 489; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 521-530, 531-540)*, 486, 489; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-Arabîyye*, 2: 47; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 283; Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvi'l-Arabî*, 403; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-Arabîyye*, 2: 47.

²⁵³ Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimü müsannifi'l-kütübi'l-Arabîyye*, 12: 186; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 521-530, 531-540)*, 486, 489; el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 137; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-Arabîyye*, 3: 47.

²⁵⁴ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, 391.

²⁵⁵ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 20: 151, 156.

²⁵⁶ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 20: 151, 156; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 521-530, 531-540)*, 486, 489; el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 137; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-Arabîyye*, 3: 47; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 283.

²⁵⁷ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 20: 151, 156; ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 521-530, 531-540)*, 486, 489; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-Arabîyye*, 3: 47.

Müfassal isimli eserine onsekiz şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden beş tanesi basılmış, diğerleri ise basılmamıştır.²⁵⁸ Zemahşerî bu eseri Araplara, Arapça öğretmek amacıyla yazmıştır.²⁵⁹ *el-Keşşâf* adlı eserinde de Arap gramerinin muhtelif konularına temas etmiştir. Kur'an ayetlerini, dil yönünden ele alarak derinlemesine incelemiştir. Onun bu eseri her ne kadar tefsîr ilmiyle ilgili olsa bile gramer yönünden de eşsiz bir eserdir.²⁶⁰

Zemahşerî eserinde takdîm, tehîr, istifhâm, nefy, te'kîd, emir, nehiy, hazf, beyân, teşbih, mecâz, istiâre, kinâye, ta'rîz, bedî', cinâs, i'câz gibi edebi sanatları ele alarak Kur'an'ın belâğat yönünü ele almıştır.²⁶¹

Bağdat dil ekolü mensuplarından İbn Şükeyr, İbnü'l-Hayyât ve İbn Keysân Kûfe dil ekolünün görüşlerini benimserken²⁶² Zeccâcî,²⁶³ Ebû Alî el-Fârisî, İbn Cinnî,²⁶⁴ Zemahşerî, İbnü'l-Enbârî ve İbn Ya'îş ise Basra dil ekolünün görüşlerini benimsemişlerdir.²⁶⁵

D. Endülüs Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

İslâm dini Endülüs'e hâkim olduktan sonra Endülüslüler Arap dilini öğrenmeye ve öğretmeye koyulmuşlardır. Endülüs Emevî Devleti 138/755 yılında Abdurrahmân tarafından kurulduktan sonra nahiv ilmi Endülüs'te müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir.²⁶⁶

Cûdî b. Osmân'ın (ö. 198/814) Kûfe dil ekolü mensuplarından Kisâî ve Ferrâ'dan ders alıp Kûfe dil ekolüne mensup âlimlerin eserlerini Endülüs'e ilk taşıyan kişi olduğu²⁶⁷ ve Kûfe dil ekolünün nahiv konusundaki görüşlerinin kendisi vasıtasıyla Endülüs'e taşındığı rivayet edilmiştir.²⁶⁸

Hicrî beşinci asrın ilk dönemlerinden itibaren Endülüs dil ekolünün temel ilkeleri oluşmuş,²⁶⁹ hicrî yedinci asırda ise bu ilkeler tam bir olgunluğa erişmiştir.²⁷⁰ Hicrî yedinci ve hicrî sekizinci asırlarda Endülüslüler Endülüs'te kalmayıp değişik bölgelere dağılarak ilim tahsilinde bulunmuş ve elde ettikleri ilmi Endülüs'e taşımışlardır. Endülüs dil ekolünün ilk mensupları daha çok Kûfe dil ekolünün görüşlerini benimsemekle birlikte²⁷¹ Basra dil ekolünün önde gelen mensuplarından Sîbeveyh'in eserine de büyük bir önem verip onu ders

²⁵⁸ İbrâhim Muhammed Abdullâh, *İbnü'l-Hâcib en-nabvî*, (Dâru Sa'duddîn, 1426/2005), 50-57.

²⁵⁹ Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 145.

²⁶⁰ Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 146.

²⁶¹ Muhammed Hasaneyn Ebû Mûsâ, *el-Belâgatü'l-Kurâniyye fî tefsîri'z-Zemahşerî*, (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 9.

²⁶² Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvî'l-Arabî*, 168.

²⁶³ er-Râcihi, *Dürûs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 159-160; Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvî'l-Arabî*, 395.

²⁶⁴ Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 245; Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvî'l-Arabî*, 395; Abduhu'r-Râcihi, *Dürûs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 159, 160.

²⁶⁵ Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvî'l-Arabî*, 395.

²⁶⁶ er-Râcihi, *Dürûs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 215.

²⁶⁷ Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 288, 289; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târibü'eşberi'n-nühât*, 154; Ebbâh, *Târibü'n-nabvî'l-Arabî*, 223; el-Hittî, *Hesâisü mezhebi'l-Endülüsi'n-nabvî*, 261; Ebbâh, *Târibü'n-nabvî'l-Arabî*, 223; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cübüdübü'n-nabviyye*, 70, 71; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 79.

²⁶⁸ Ebbâh, *Târibü'n-nabvî'l-Arabî*, 223; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cübüdübü'n-nabviyye*, 70, 71.

²⁶⁹ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târibü'eşberi'n-nühât*, 131.

²⁷⁰ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târibü'eşberi'n-nühât*, 154; Abdulkâdir Râhim el-Hittî, *Hesâisü mezhebi'l-Endülüsi'n-nabvî*, (Bingâzi, 1993), 254.

²⁷¹ er-Râcihi, *Dürûs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 215, 216.

olarak okutmuşlardır.²⁷² Ekol mensuplarından İbn Harûf (ö. 609/1212) ve İbnu'l-Bâbeşaz (ö. 469/1077) gibi âlimler eseri şerhetmişlerdir. Endülüs'ün önde gelen âlimlerinden Muhammed b. Mûsâ'nın Sîbeveyh'in eserini Endülüs'e taşıyan kişi olduğu rivayet edilmiştir. Endülüs dil ekolü mensupları Basra, Kûfe ve Bağdat dil ekollerinin görüşlerinden faydalanmış ancak bununla yetinmeyerek kendileri de nahiv ilmine önemli katkıda bulunmuşlardır.²⁷³

Endülüs'te ilk dönemlerde Kisâî'nin eserleri revaçta olmuş ancak Muhammed b. Mûsa el-Kurtubî'nin Mısır'da Sîbeveyh'in eserini okuyup eseri Endülüslülerle tanıştırmamasından sonra Endülüs dil ekolü önemli ölçüde Basra dil ekolünün etkisi altına girmiştir.²⁷⁴ Kisâî ve Sîbeveyh'in eserlerinin Endülüs'e girmesinden sonra Endülüs dil ekolü mensupları nahiv ilminde kapsamlı eserler yazmışlardır.²⁷⁵

Hicrî beşinci asrın ilk dönemlerine kadar Endülüs'te Basra ve Kûfe dil ekolünün görüşleri benimsenmiş ancak daha sonra Bağdat dil ekolünün etkisi görülmeye başlanmıştır.²⁷⁶ Ekol mensuplarından el-A'lem eş-Şentemerî'nin Endülüs dil ekolünü Bağdat dil ekolüne ilk yaklaştıran kişi olduğu söylenmiştir. Hicrî altıncı asırda ise Endülüs dil ekolü diğer dil ekollerinden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan ez-Zübeydî (ö. 379/989) Endülüs dil ekolünün müstakil bir ekol haline gelmesinde önemli rol oynamıştır.²⁷⁷ Ebû Ali eş-Şelebîn, İbn Harûf, İbn 'Ufûr ve Ebû Hayyân el-Gırnâtî gibi âlimler Endülüs dil ekolünün önde gelen mensuplarından sayılmışlardır.²⁷⁸

Endülüs dil ekolü mensupları kırâatlerden ziyâde daha çok hadislerle istişhâda bulunmayı tercih etmişlerdir. Endülüs'te Mâlikî mezhebinin çok yaygın oluşunun ekol mensuplarının bu şekilde bir tercihte bulunmalarında etkili olduğu rivayet edilmiştir.²⁷⁹

Burada ekolün önde gelen ve kurucu niteliği taşıyan temsilcilerinden bir kaçına değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

1. İbn Madâ' (ö. 592/1196)

Asıl adı Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed Ebü'l-Abbâs Ebû Ca'fer el-Kurtubî'dir.²⁸⁰ 513/1119 yılında Kurtubâ'da doğmuştur.²⁸¹ Muvatta'yı Ebû Abdillâh b.

²⁷² et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târihü'sheri'n-nühât*, 131; el-Afgânî, *Min târihi'n-nabv*, 96; et-Râcihî, *Dürüs fi'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 215, 216.

²⁷³ et-Râcihî, *Dürüs fi'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 215, 216.

²⁷⁴ el-Hittî, *Hesâisü mezhebi'l-Endülüsi'n-nabvî*, 36, 37.

²⁷⁵ Ahmed Emîn, *Zühri'l-İslâm*, (Kâhire: 1966), 3-4: 91, 92.

²⁷⁶ es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cühûdübü'n-nabviyye*, 70, 71; el-Hittî, *Hesâisü mezhebi'l-Endülüsi'n-nabvî*, 35, 36, 37.

²⁷⁷ el-Hittî, *Hesâisü mezhebi'l-Endülüsi'n-nabvî*, 36, 37, 42, 257.

²⁷⁸ Emîn, *Zühri'l-İslâm*, 3-4: 91-94.

²⁷⁹ el-Hittî, *Hesâisü mezhebi'l-Endülüsi'n-nabvî*, 177.

²⁸⁰ ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm (b. 591-600)*, 82, 83; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 142; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cühûdübü'n-nabviyye*, 44; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 304.

²⁸¹ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmusü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 142.

Asbağ'dan,²⁸² Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini de İşbiliyye'de İbn Rummâk'tan ders olarak okumuştur.²⁸³ Fâs,²⁸⁴ Câye ve Merâkeş'te kadılık görevini üstlenmiştir.²⁸⁵

Nahiv ilminde yeni arayışlar içerisine girmiş ve *er-Red 'alâ'n-nubât* isimli eseriyle kendine özgü bir metot ortaya koymuştur.²⁸⁶ İbn Madâ', bu eseriyle Arap dili gramerinin üzerinde inşa edildiği 'âmil nazariyesini çürütmeyi amaçlamıştır.²⁸⁷ 592/1195 yılında İşbiliyye'de vefat etmiştir.²⁸⁸ Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Muşrik fî islâhi'l-mantık*, *Tenzîbü'l-Kur'ân 'ammâ lâ yalîkü bi'l-beyân*.²⁸⁹

2. İbn 'Uşfûr (ö. 663/1270)

Asıl adı Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-İşbilî'dir. İbn 'Uşfûr olarak bilinir.²⁹⁰ 597/1200 yılında İşbiliyye'de doğmuştur. Yetmiş öğrenciyle birlikte Ebû Alî el-Fârisî'den Sîbeveyh'in eserini ders olarak okumuş ve on yıl Ebû Alî el-Fârisî'nin yanında kalmıştır. Arap dili gramerinin inceliklerine vakıf olmuş, Endülüs'te Arap dili grameri konusunda yapılan çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur.²⁹¹ Tûnus'ta vefat etmiştir.²⁹² Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Mûkarreb*, *el-Miftâh*, *el-Ezâbâr*.²⁹³

3. İbn Mâlik (ö. 672/1274)

Asıl adı Cemâluddîn Ebû Abdillâh et-Tâî el-Ceyyânî eş-Şâfî'dir.²⁹⁴ 600/1203 yılında doğmuştur.²⁹⁵ Şâfî mezhebine mensuptur.²⁹⁶ Nahiv ve sarf ilimlerinde önde gelen âlimlerden olmuştur.²⁹⁷ Özellikle şiir alanında mahir olmuştur. Nahiv ve sarf kâidelerinin tespitine yönelik getirmiş olduğu istişhâdlar âlimler tarafından takdirle karşılanmıştır.²⁹⁸

Birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler içerisinde özellikle *el-Elfiyye* isimli eseri meşhurdur. Eser telif edildiği günden beri ders olarak okutulmuş, eser üzerine birçok şerh

²⁸² ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 591-600), 82, 83.

²⁸³ Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 304; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cübüdübü'n-nabviyye*, 44.

²⁸⁴ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 591-600), 82, 83; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 142.

²⁸⁵ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 142.

²⁸⁶ es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cübüdübü'n-nabviyye*, 74; Emîn, *Zübri'l-İslâm*, 3-4: 96.

²⁸⁷ er-Râcihî, *Dürüs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 218.

²⁸⁸ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 142; es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cübüdübü'n-nabviyye*, 44.

²⁸⁹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 591-600), 82, 83; ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 142; Emîn, *Zübri'l-İslâm*, 3-4: 96.

²⁹⁰ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 661-670), 288, 291; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimi mü'sannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, 7: 251; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 306; el-Hittî, *Hesâisü mezhebi'l-Endülüsi'n-nabhî*, 262.

²⁹¹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 661-670), 288, 291.

²⁹² ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 661-670), 288, 291; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimi mü'sannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, 7: 251.

²⁹³ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 661-670), 288, 291.

²⁹⁴ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 671-680), 108-111; el-Afğânî, *Min târihi'n-nabhî*, 178; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 309; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 147.

²⁹⁵ Abdalbâkî b. Abdilmecid el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nübâtî ve'l-lügaviyyîn*, thk. Abdulmecid Deyyâb (Riyâd, 1406/1986), 321; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 147.

²⁹⁶ el-Afğânî, *Min târihi'n-nabhî*, 178.

²⁹⁷ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 671-680), 108-111; el-Afğânî, *Min târihi'n-nabhî*, 178.

²⁹⁸ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm* (b. 671-680), 108-111; el-Afğânî, *Min târihi'n-nabhî*, 178.

yazılmış ve şerhler üzerine de birçok hâşiye telif edilmiştir. Eser üzerine yazılan şerhlerin en meşhurunun İbn ‘Akîl’in telif ettiği şerh olduğu söylenmiştir.²⁹⁹ 672/1273 yılında³⁰⁰ yetmiş küsur yaşlarındayken vefat etmiştir.³⁰¹ Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Hülâsa*, *eş-Şâfiyetü'l-kâibrâ*, *Teshîlü'l-fevâid fi'n-nabv*.³⁰²

E. Mısır Dil Ekolü ve Önde Gelen Temsilcileri

İbn Tûlûn zamanında ilmî faaliyetlerde bulunmak üzere Endülüs, Şâm, İrâk, İrân ve Horasan bölgelerinden birçok âlimin Mısır'a gitmesi burayı önemli ilim merkezlerinden biri haline getirmiştir.³⁰³

Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin öğrencilerinden Abdürrahmân b. Hürmüz'un Mısır'a gitmesiyle birlikte Mısır erken bir dönemde nahiv ilmiyle tanışmıştır. Hicrî üçüncü asırdan itibaren Mısır'da nahiv ilmi alanında eserler yazılmaya başlanmıştır. Hicrî üçüncü asırda Vellâd b. Muhammed et-Temîmî (ö. 263/876), Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî (ö. 289/901) ve Muhammed b. Vellâd (ö. 298/910) Mısır'ın ileri gelen dil âlimlerinden olmuşlardır.³⁰⁴ Vellâd b. Muhammed et-Temîmî, Basra'ya gitmiş, burada nahiv ve lügat ilimlerinde elde etmiş olduğu ilmî birikimini Mısır'a taşımıştır. Nahiv ve lügat ilimlerinde yazılan eserleri Mısır'a ilk sokan kişinin Vellâd b. Muhammed olduğu ve Mısır'da kendisinden önce nahiv ve lügat ilimleriyle ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı rivayet edilmiştir.³⁰⁵ Mısır'da nahiv ilminin gelişmesinde ayrıca Mahmûd b. Hassân, Ebü'l-Hasan el-A'az³⁰⁶ ve Bahâüddîn b. en-Nahhâs'ın da katkıları olmuştur.³⁰⁷

Hicrî dördüncü asırda ise Mısır'da nahiv ilminde Ebû Ca'fer en-Nahhâs'ın (ö. 338/949) ismi öne çıkmıştır. en-Nahhâs, Basra ve Kûfe dil ekollerinden istifade etmekle birlikte daha çok Bağdat dil ekolünün metodunu takip etmiştir. Daha sonralarında ise Mısır'da nahiv alanında İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn Hişâm (ö. 218/833), Eşmûnî (ö. 809/1406) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi önemli âlimler yetişmiştir.³⁰⁸

Mısır gramer ekolü bilgileri Basra ve Kûfe ekollerinin bilgileri gibi köklü gramer kurallarını tesis etme yoluna gitmemişlerdir. Basra ve Kûfelilerin oluşturdukları gramer kurallarını geliştirme ve yorumlama çabası içinde olmuşlardır.³⁰⁹

Basra ekolünün yazılı eserlerinin daha çok olması, bu eserlerin ezberlenmesinin kolay olması, Mısır'da Basra ekolüne rağbeti arttırmıştır. Buna karşılık Kûfe ekolünün görüşlerinin

²⁹⁹ el-Afğânî, *Min târihi'n-nabv*, 181; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 147.

³⁰⁰ el-Afğânî, *Min târihi'n-nabv*, 179; el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühâti ve'l-luğavîyyîn*, 321.

³⁰¹ ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 671-680)*, 108-111.

³⁰² ez-Zehebî, *Târibü'l-İslâm (b. 671-680)*, 108-111; el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühâti ve'l-luğavîyyîn*, 321.

³⁰³ Dayf, *Târibü'l-edebi'l-'Arabî 'asru düveli ve'l-imârât Mısır eş-Şâm*, (Kâhire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 72, 73.

³⁰⁴ er-Râcîhî, *Dürûs fi'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 250.

³⁰⁵ Abdül'âl Sâlim Mekrâm, *el-Medresetü'n-nabviyye fi Mısra ve's-Şâm fi'l-karneyni es-Sâbi' ve's-sâmin mine'l-bicre*, (Muessesetu'r-Risâle, 1410/1990), 15, 16; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nabvi ve târibühüşberi'n-nühât*, 109; ; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 91.

³⁰⁶ Mekrâm, *el-Medresetü'n-nabviyye fi Mısra ve's-Şâm fi'l-karneyni es-Sâbi' ve's-sâmin mine'l-bicre*, 15, 16.

³⁰⁷ er-Râcîhî, *Dürûs fi'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 250.

³⁰⁸ er-Râcîhî, *Dürûs fi'l-mezâhibi'n-nabviyye*, 250.

³⁰⁹ Salih Zafer Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi* 12/35 (2008): 197-212.

daha çok şifâhî olarak yayılması, esas alınacak bir telifin olmaması, bu ekole olan yönelişin az olmasına sebep olmuştur.³¹⁰

Ekol mensupları Sîbeveyh'in eserine büyük bir ihtimam göstermişlerdir. Ekol mensuplarından Ahmed b. Ca'fer ed-Dineverî, Müberred ve Mâzin'den Sîbeveyh'in eserini ders olarak okumuş, Ebû Ca'fer en-Nahhâs da Sîbeveyh'in eserinde geçen beyitleri şerhetmiştir.³¹¹ Böylelikle Basra ekolünün görüşleri Mısır'da egemen hale gelmiştir. Sonraki dönemde Bağdat ekolünün ortaya çıkarak Basra ve Bağdat ekollerinin görüşlerini tek bir potada eriterek yeniden şekillendirmesi Mısır'a da yansımıştır.³¹²

Mısır dil ekolü mensupları hem Basralı hem de Kûfeli dilcilerin ortaya koymuş oldukları ıstılahları kullanmışlardır. Ebû Ca'fer en-Nahhâs gibi dil bilginleri bu terimleri eserlerinde kullanmıştır. Basralılar "cerr" terimini, Kûfeliler ise "hafd" terimini kullanmışlardır. en-Nahhâs ise her iki terimi de kullanmıştır.³¹³ Ekol mensupları Basra ve Kûfe dil ekollerinin metotları ve görüşleri tercihlerde bulunmuşlardır.³¹⁴

Basra ve Kûfe ekollerinden etkilenecek gelişen Mısır dil ekolü, Endülüs ve çevresinde oldukça etkili olmuştur. Batıdan doğuya ilim için yola çıkanlar, Mısır'a uğramış, ders halkaları oluşturup buradan istifade etmişlerdir. Bu anlamda Ebû Ca'fer en-Nahhâs'ın da çeşitli yerlerden talebeleri olmuştur. en-Nahhâs'ın talebelerinin büyük bir kısmı Endülüs'tendir.³¹⁵ Talebelerinden Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî, en-Nahhâs'ın yanında Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini okumuş ve daha sonra Endülüs'e giderek Kurtuba'daki talebelerine bu kitabı okutmuştur.³¹⁶ Yine el-İfşînu'l-Kurtubî lakabıyla bilinen Muhammed b. Mûsâ el-Hâşim Kurtuba'dan Mısır'a gelerek Ebû Ca'fer ed-Dineverî'den Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini okumuş, ünlü dilci ve edebiyatçı olan İbn Kuteybe'nin (ö. 828/889) eserlerini ve Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini istinsah ederek Mısır'dan Endülüs'e götürmüştür.³¹⁷

Mısır dil ekolünün önde gelen temsilcileri şu şekilde sıralanabilir:

1. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)

Asıl adı Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus el-Kürdî el-Esnânî el-Mâlikî'dir.³¹⁸ Künyesi Ebû 'Amr'dır.³¹⁹ 570/1174 yılında (diğer bir rivayete göre 571/1175 yılında) Mısır'ın

³¹⁰ Hüseyin Ersönmez, *Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 24, 25.

³¹¹ Mekrâm, *el-Medresetü'n-nabviyye fi Mısra ve's-Şâm fi'l-karneyni es-Sâbi' ve's-sâmin mine'l-bicre*, 17, 444.

³¹² Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi* 12/35 (2008): 201.

³¹³ Hüseyin Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I", *Mîzânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi* 3 (2016): 95-124.

³¹⁴ Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I", 96.

³¹⁵ Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I", 117, 118.

³¹⁶ Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I", 117, 118; es-Sincircî, *el-Mezâhibü'n-nabviyye*, 80.

³¹⁷ Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 203.

³¹⁸ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 23: 264-266; Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifin terâcimi müsnanifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, 6: 265; Zeydân, *Târihi'l-lügati'l-'Arabiyye*, 3: 54.

³¹⁹ el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühâti ve'l-lügaviyyîn*, 204.

yukarısında yer alan Esnâ'da doğmuştur.³²⁰ Babası kürd olup Emîr İzzuddîn Mûsek es-Selâm'ın hâcibi olarak çalışmıştır.³²¹

Mâlikî mezhebine mensuptur.³²² Fıkıh, kırâat, nahiv, sarf ve 'arûz ilimlerinde derin bir bilgiye sahip olmuştur.³²³ Daha çok nahiv ilminde şöhret bulmuştur.³²⁴ 646/1248³²⁵ yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.³²⁶

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Kâfîye*,³²⁷ *eş-Şâfiye*, *Mübtasariü'l-fıkah* ve *Câmi'ül-ümmehât*. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye* adlı eserinde sarf konularını ele almış, *Câmi'ül-ümmehât* adlı eserinde ise Mâlikî mezhebinin fikhî görüşleri hakkında bilgiler vermiştir.³²⁸

2. İbn Hişâm (ö. 761/1360)

Asıl adı Ahmed b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Yûsuf Şihâbuddîn el-Ensârî'dir. İbn Hişâm olarak bilinir.³²⁹ 708/1308³³⁰ yılında Mısır'da doğmuştur.³³¹ Özellikle nahiv ilminde zamanının ileri gelen âlimlerinden olmuştur.³³² 761/1359³³³ yılında Mısır'da vefat etmiştir.³³⁴ Eserlerinden bazıları şunlardır: *Katriü'n-nedâ ve bellü's-sedâ*, *Müğni'l-lebîb 'an küttübi'l-e'ârib*,³³⁵ *Şüzcürü'z-zehab*, *Evdabü'l-mesâlik ilâ Elfıyeti İbn Mâlik*.³³⁶

³²⁰ Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifin terâcimi müsannifi'l-küttübi'l-'Arabîyye*, 6: 265; ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 23: 264-266; el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nühâti ve'l-lügaviyyîn*, 204; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 343.

³²¹ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 641-650)*, 319, 320; ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 23: 264-266; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 54.

³²² ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (h. 641-650)*, 319, 320; el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nühâti ve'l-lügaviyyîn*, 204-205; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 54.

³²³ Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifin terâcimi müsannifi'l-küttübi'l-'Arabîyye*, 6: 265.

³²⁴ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 641-650)*, 319, 320.

³²⁵ ez-Zehabî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 23: 264-266; el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nühâti ve'l-lügaviyyîn*, 204-205; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 54.

³²⁶ ez-Zehabî, *Târibü'l-İslâm (b. 641-650)*, 319, 320; Abdullâh, *İbnü'l-Hâcib en-nabvî*, 374; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 54.

³²⁷ Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifin terâcimi müsannifi'l-küttübi'l-'Arabîyye*, VI, 265; Abdullâh, *İbnü'l-Hâcib en-nabvî*, 374; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 54.

³²⁸ Abdullâh, *İbnü'l-Hâcib en-nabvî*, 374.

³²⁹ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 143.

³³⁰ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara fî târibi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (Dâru İhyâi Kutubi'l-'Arabîyye, 1387/1967), 1: 536.

³³¹ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 291; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 346.

³³² ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 1-2: 143.

³³³ es-Suyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara fî târibi Mısır ve'l-Kâhire*, 1: 536.

³³⁴ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 291; Dayf, *el-Medârisü'n-nabviyye*, 346.

³³⁵ Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifin terâcimi müsannifi'l-küttübi'l-'Arabîyye*, 6: 163,164; Zeydân, *Târibü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 150.

³³⁶ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmiüsü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 291.

3. Suyûtî (ö. 911/1505)

Asıl adı Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Sâbikuddîn el-Hudayrî es-Suyûtî'dir.³³⁷ 849/1445³³⁸ yılında Kâhire'de doğmuştur.³³⁹ Beş yaşında iken babasını kaybetmiş,³⁴⁰ Kahire'de yetim olarak büyümüştür. Kırk yaşına girince insanlardan uzak bir şekilde hayatını sürdürmüştür.³⁴¹ Vefatına kadar mütevazî bir hayat sürmüş, hükümdarların kendisine verdiği hediyeleri kabul etmemiştir. Altı yüze yakın eser telif etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-İtkân fi 'ülûmi'l-Kur'an*, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, *el-İktirâh*, *Elfiyye fi'n-nahv*, *el-Müzhbir*, *Büğyetü'l-vü'ât fi tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nühât*,³⁴² *Cem'ü'l-cevâmi'*, *Hem'ü'l-bevâmi'*.³⁴³ Son iki eseri Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekollerine mensup âlimlerin görüşlerini bütün delilleriyle ihtiva eden bir gramer kuralları ansiklopedisi şeklindedir.³⁴⁴ Gramer ekolü taassubundan uzak kalmış, eserlerinde kendisinden önceki gramer bilginlerinin tümünün de görüş ve düşüncelerini mukayeseli olarak ele almıştır.³⁴⁵

Ayrıca Mağrib, Irak ve Doğu dil mektepleri ve oralarda yetişmiş birçok dilciden söz edilirse de bunlar genellikle Basra ekolünden olmak üzere Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerinden seçmelere ve tercihlere yer vermek suretiyle Bağdat ekolünün çizgisini sürdürmüşlerdir.³⁴⁶

Sonuç

İslâm'a giren toplumların dil farklılıklarının Arap dili üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. İlk bozulmanın i'râbda görüldüğü söylenebilir. Arap dilinde lahnın çoğalmasa Kur'an'ın yanlış okunmasına kadar varmış, bu durum ise Arap dilinin korunmasını gündeme getirmiştir. Kur'an'ın okunuşundaki hataları ve gittikçe artan dil hatalarını düzeltmek amacıyla gramer kurallarının tespitine yönelik nahiv ve sarf alanında çeşitli eserler kaleme alınmıştır.

Arap dili ile ilgili ilk çalışmalar Ebu'l-Esved ed-Düelî ile birlikte Basra'da başlamıştır. Basra erken dönemde edebî faaliyetlerin yürütüldüğü farklı kültürlerin buluşma noktası olması hasebiyle önemli bir konuma sahip olmuş ve bu yönüyle ilk gramer çalışmalarının neşv ü nemâ bulmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Daha sonraki zamanlarda ise bu amaca yönelik olarak Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleri oluşmuştur. Ancak nahiv ilmi daha çok Basra ve Kûfe dil ekolleri denilen iki ana ekol tarafından temsil edilmiş, böylece nahiv

³³⁷ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmi'sü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 71-73; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 363; Mustafâ Muhammed eş-Şek'a, *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretühü'l-ilmîyye ve mebâhisühü'l-lügaviyye*, (1401/1981), 5.

³³⁸ eş-Şek'a, *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretühü'l-ilmîyye ve mebâhisühü'l-lügaviyye*, 5; Zeydân, *Târihü'l-lügati'l-'Arabîyye*, 3: 239.

³³⁹ eş-Şek'a, *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretühü'l-ilmîyye ve mebâhisühü'l-lügaviyye*, 5.

³⁴⁰ ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmi'sü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 71-73.

³⁴¹ Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn terâcimi mü'sannifî'l-keütübî'l-'Arabîyye*, 5: 128.

³⁴² ez-Ziriklî, *el-'A'lâm kâmi'sü terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 3-4: 71-73.

³⁴³ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 363; eş-Şek'a, *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretühü'l-ilmîyye ve mebâhisühü'l-lügaviyye*, 135.

³⁴⁴ Bakırcı; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, 146.

³⁴⁵ Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Gene l Bir Bakış", 211.

³⁴⁶ Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32: 304.

kâideleri Basra ve Kûfe dil ekollerinin önde gelen dil bilginleri sayesinde olgunlaşmıştır. Bağdat dil ekolü mensupları daha çok Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşleri arasında tercihte bulunmuş, Mısır ve Endülüs dil ekolü mensupları ise önceden telif edilen eserlere şerh ve hâşiye yazarak nahiv ilminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu açıdan Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolü mensuplarının bu konudaki çalışmaları Basra ve Kûfe dil ekollerinin oluşturdukları gramer kurallarını geliştirme ve yorumlama çabasıyla sınırlı olmuştur.

Kaynakça

- ABDULLÂH, İbrâhim Muhammed. *İbnu'l-Hâcib en-nabvî*. Dâru Sa'uddîn, 1426/2005.
- EL-AFGÂNÎ, Sa'îd. *Min târihi'n-nabv*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- ALLÛŞ, Cemîl. *İbnu'l-Enbârî ve cubûdubu fi'n-nabvi*, Tûnus, 1981.
- EL-BAĞDÂDÎ, Hatîb. Ebûbekir Ahmed b. Alî. *Târibu Bağdâd*. Thk. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Beyrût, 1417/1997.
- BAKIR, Abdulhâlik. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 5: 108-111.
- BAKIRCI, Selami; DEMİRAYAK, Kenan, *Arap Dili Gramer Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001.
- BROCKELMANN, Carl. *Târibu'l-edebi'l-'Arabî*. Çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, el-Hey'etu'l-Mısriyye, 1993.
- CÂBİR, Humeyd Sirâc. *Basra fî lisâni'l-'Arab li İbn Manzûr*. Dimeşk, 2012.
- DAYF, Şevkî. *el-Medârisu'n-nabviyye*. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 2797/1976.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Hasaneyn. *el-Belâgatü'l-Kurâniyye fî tefsîri'z-Zemahşerî*. Kâhire, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.s.
- ED-DÛRÎ, Abdul'azîz. "Bağdat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 425-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- DURMUŞ, İsmail. "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 300-306, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- "Müberred", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- EBBÂH, Muhammed el-Muhtâr Veled. *Târibu'n-nabvi'l-'Arabî*. 1417/1996.
- EL-ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ'*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire, t.s.
- ERGÜVEN, Şahabettin. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 6/11 (2007): 155-183.
- ERSÖNMEZ, Hüseyin. *Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I". *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi* 3 (2016): 95-124.
- EMİN, Ahmed. *Dubâ'l-İslâm*. Beyrût, t.s.
- *Zubru'l-İslâm*. Kâhire, 1966.
- FURAT, Ahmet Suphi. *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI-XVII. Asırlar)*. İstanbul Üniversitesi Yayınları: 4673, İstanbul, 2007.
- GOLDZİHER, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. Çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, İmaj Yayınları, 1993.
- İBN HALDÛN, *Mukaddime*. Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- EL-HAMEVÎ, Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ'*. Mısır: Matbû'âtu Dâri'l-Me'mûn, ts.
- İBN HİŞÂM, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh el-Mısri. *Muğni'l-lebîb*. Thk. el-Fâhûrî, Beyrût, 1411/1991.
- EL-HULVÂNÎ, Muhammed Hayr. *el-Mufasssal fî târihi'n-nabvi'l-'Arabî*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1399/1979.

- EL-HİTTÎ, Abdulkâdir Râhim. *Hasâisu mezbebi'l-Endulusi'n-nabvi*. Bingâzî, 1993.
- İBNU'N-NEDÎM, Muhammed b. İshâk. *el-Fibrîst*. Thk. Mustafâ eş-Şuveymî, Tûnus, 1405/1985.
- İNANÇ, Yonis. “Nahiv İlmi Açısından Temîm Lehçesinin İstişhâd Değeri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi* 31/17, (2015): 2-25.
- KARADAVUT, Ahmet. “Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi* 7 (1997): 325-350.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ Kehhâle. *Mu'cemu'l-muellifîn terâcimu musannifi'l-kutubi'l-'Arabîyye*. Beyrût, t.s.
- EL-KİFTÎ, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Yûsuf. *İnbâhur-ruvât 'alâ enbâbi'n-nuhât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1374/1955.
- KIZIKLI, Salih Zafer. “Mısır Gramer Ekolüne Bir Bakış”. *Ekev Akademi Dergisi* 12/35 (2008): 197-212.
- “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, *Marife*, K15, (2013): 133-149.
- “Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar* 9/25 (2006): 265-280.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin. *Kur'an Dili Arapça*. Konya: Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı No:1, 1969.
- EL-LUĞAVÎ, Ebu't-Tayyîb Abdulvâhid b. Alî el-Halebî. *Merâtibu'n-nabviyyîn*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire, t.s.
- MAHMÛD, Mahmûd Hüseyinî. *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nabvi'l-Arabî*, Beyrût: Dâru Ummâr, 1407/1986.
- EL-MAHZÛMÎ, Mehdî. *Medresetu'l-Kâfe ve menbecuba fî dirâseti'l-luğa ve'n-nabv*. Beyrût: Dâru'r-Râidu'l-'Arabî, 1406/1986.
- MEKRÂM, Abdul'âl Sâlim. *el-Medresetu'n-nabviyye fî Mısır ve's-Şâm*. Muessesetu'r-Risâle, 1410/1990.
- RÂCİHÎ, Abduhu. *Durûs fî'l-mezâhibi'n-nabviyye*. Beyrût, 1980.
- SERTÂVÎ, Mu'âz. *İbn Madâ' el-Kurtûbî ve cubûdubu'n-nabviyye*. Ürdün, 1408/1988.
- SİNCİRCÎ, Mustafâ 'Abdulazîz. *el-Mezâhibu'n-nabviyye*. Cidde: Külliyyetu'l-Âdâb ve'l-Ulûmu'l-İnsâniyye, 1406/1986.
- SİRÂFÎ, Ebû Sa'îd el-Hasan b. Abdillâh. *Abbâru'n nabviyyîn el-Basriyyîn*. Thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ, Kâhire, 1405/1985.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İktirâb fî 'ilmi'l-usûl*, Thk. Ahmet Suphî Furat, İstanbul, 1395/1975.
- *Husnu'l-mubâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Dâru İhyâi Kutubi'l-'Arabîyye, 1387/1967.
- ŞEK'A, Mustafâ Muhammed. *Celâluddîn es-Suyûtî mesîretubu'l-'ilmiyye ve mebâbisubu'l-luğaviyye*. 1401/1981.
- TANTAVÎ, Muhammed. *Neş'etu'n-nabvi ve târibu eşberi'n-nuhât*. Dâru'l-Menâr, 1412/1991.
- TAŞKÖPRÜZÂDE, Ahmed b. Mustafâ. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âti'l-'ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1405/1985.

TENÛHÎ, Mufaddal b. Muhammed b. Mis'âr. *Târibu'l-'ulemâi'n-nabviyyîn*. Thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, 1412/1992.

YEMÂNÎ, Abdulbâkî b. Abdilmecîd. *İşâretu't-ta'yîn fî terâcimi'n-nubâtî ve'l-luğaviyyîn*. Thk. Abdilmecîd Deyyâb, Riyâd, 1406/1986.

ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed Ahmed b. Osmân. *Siyeru 'a'lâmi'n-nubelâ*. Thk. Şu'ayb el-Arnâvut-Alî Ebû Zeyd, 1401/1981.

----- . *Târibu'l-İslâm*. Thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Beyrût, 1411/1990.

ZEYDAN, Corcî. *Târibu'l-luğati'l-'Arabîyye*. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1983.

ZUBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Tabakâtu'n-nabviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. Thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrâhim, Kâhire, 1373/1954.

ZİRİKLÎ, Hayruddîn. *el-'A'lâm kâmusu terâcimi li eşberi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn*. Kâhire, 1374/1955.